

*„Ez világ,
mint egy kert...”*

TANULMÁNYOK
GALAVICS GÉZA TISZTELETÉRE

MTA MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZET
GONDOLAT KIADÓ

„Ez világ,

mint egy kert...”

TANULMÁNYOK
GALAVICS GÉZA TISZTELETÉRE

SZERKESZTETTE:

BUBRYÁK ORSOLYA

MTA MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZET
GONDOLAT KIADÓ
BUDAPEST 2010

Tartalomjegyzék

I. A REPRESENTÁCIÓ SZÍNTEREI

Nyilvánosság és propaganda

PÁLFFY GÉZA A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században	17
H. NÉMETH ISTVÁN Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban	53
FRIEDRICH POLLEROß Austriacus Hungariae Rex. Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik	63
ÁCS PÁL „Pro Turcis” és „contra Turcos”. Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johannes Löwenklau (1541–1594) török történetében	79
GULYÁS BORBÁLA Huszár–török viadalmak a szász választófejedelmi udvarban (1548, 1553)	95
G. ETÉNYI NÓRA Athleta Christi új imázsa a visszafoglaló háború propagandájában. Georg Friedrich württembergi herceg halála Kassán 1685-ben	107
VISKOLCZ NOÉMI Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén 1666-ban. Egy metszet Esterházy Pál bécsi bevonulásáról	129
<i>A főúri reprezentáció „privát” színterei</i>	
KOVÁCS ANDRÁS A dévai fejedelmi udvarház a 17. század közepén	143
KOPPÁNY TIBOR A költő Zrínyi és Csáktornya várának átépítése	153
KELÉNYI GYÖRGY „Az istenek tanácsa.” Giovanni Lanfranco freskója a Villa Borghesében	169
PETR FIDLER Auch die Rosse sollten was von der Ikonographie verstehen, nicht wahr?	179
BUBRYÁK ORSOLYA Erdődy Anna serlegsorozata – a források tükrében	187
KISS ERIKA „...so nicht zu aestimirn.” Nádasdy Ferenc sárvári tárházának rekonstrukciója	205

STEFAN KÖRNER– MARGIT KOPP	
Die Bilderwelten des Fürsten Paul I. Esterházy. Gemälde und Bildprogramme	215
BUZÁSI ENIKŐ	
Az Esterházy család „Török Nászban”. Egy eddig ismeretlen kosztümös ábrázolás gróf Esterházy Ferenc kancellárról és családjáról	249
<i>Az épített és táji környezet ábrázolása és alakítása</i>	
SZENTESI EDIT	
Johann Jakob Stunder árjegyzéke	259
BASICS BEATRIX	
„A kép rajongó leírása.” A táj szerepe és bemutatása Jane Austen (1775–1817) regényeiben	271
FATSAR KRISTÓF	
Carl Ritter tervezési programja a pozsonyi Bruckenau-kert átalakításához	279
SISA JÓZSEF	
A soborsini kastély és parkja	293
HAJÓS GÉZA	
Die Kunstgeschichte und die Gärten bis zum I. Weltkrieg Mit einem kurzen Ausblick in die jüngste Vergangenheit	321
 II. HATÁRÁTLÉPÉSEK	
<i>Kulturális, művészeti és politikai kapcsolatok</i>	
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES	
A kút. Matteo de’Pasti Guarinóról készült érméről	337
MONOK ISTVÁN	
A velencei könyvkiadás és Közép-Európa a 15–16. században	347
MIKÓ ÁRPÁD	
Via Hungarica. Az itáliai reneszánsz az Alpokon túl: olasz művészek a Jagelló-kori Magyarországon	355
ENDRÓDI GÁBOR	
Mária halála-dombormű Żywiecben, avagy újabb adalék a Garam-vidéki bányavárosok szobrászatához a 16. század elején	367
KESERŰ BÁLINT	
Akatolikus mecénatúra a dunai monarchia országaiban a donnersmarcki Henckelek példáján	379
SZABÓ PÉTER	
A tokaji bejárat. Az erdélyi állam és Tokaj koronként változó kapcsolata	389
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
„mind magyar, mind horvát” – Zrínyi Miklós haza fogalma	405
<i>Vándorló művészek – vándorló motívumok</i>	
GERSZI TERÉZ	
Paul Bril római síremlékrajza Budapesten	415
KŐSZEGHY PÉTER	
Kinek a lánya? Kinek a verse? -	421

JOZEF MEDVECKÝ „Unterschiedliche Engel nach zwey vornemsten Künstlern aus Italien”. Reflexionen über die Migration der Motive in der Barockmalerei	425
CZÉRE ANDREA A szüzesség védelme: Valentin Lefèbre drezdai rajza	441
GARAS KLÁRA Adalékok Anton Kern (1709–1747) munkásságához. A részeg Noé képe és mások	447
SZILÁGYI ANDRÁS Hogger János oltárképe a szeged-alsóvárosi ferences templomban. Egy 1733. évi bécsi tézislap kompozíciójának rendhagyó utóélete	455
JÁVOR ANNA Piazzetta és Mögel	465
SERFŐZŐ SZABOLCS Franz Xaver Bucher – egy késő barokk festő a Dunántúlon	473
INGEBORG SCHEMPER-SPARHOLZ Canova zeichnet nach Zauner. Ein Beispiel für Ideentransfer im Klassizismus	489
GONDA ZSUZSA Heinrich Friedrich Füger művészetallegóriája	499
SINKÓ KATALIN Magyarország géniusza és a múzsák temploma. Joseph Abel előfüggönye a Pesti Királyi Városi Színházban, 1812	507
UJVÁRI PÉTER Emlék márványból és módszertanból. Goethe és Meyer esete David d’Angers-val, III.	523
 III. EGYHÁZ ÉS MŰVÉSZET	
<i>Egyház és mecénatúra</i>	
MAROSI ERNŐ A pécsi román kori székesegyház narratív reliefjeiről	549
LŐVEI PÁL „Hahóti Zsuzsanna” és az alapítók emlékezete	565
GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674–1749)	577
FARBÁKY PÉTER A kamalduli remeteségek a barokk kori Magyarországon	597
KOMÁRIK DÉNES Újabb gondolatok a pesti egykori pálos (Egyetemi) templom és kolostor mesterkérdéséhez	609
MARIA PÖTZL-MALIKOVA Das Bundesladedenkmal in Győr (Raab) und die Frage seines ausführenden Künstlers	627
BARDOLY ISTVÁN–TÍMÁR ÁRPÁD „Az ideiglenesség félreismerhetetlenül ki legyen fejezve”. Adalékok a pozsonyi Szent Márton-szobor történetéhez	647

SZÉKELY ZOLTÁN A győri Apátúr ház ebédlőjének képprogramja	659
JERNYEI KISS JÁNOS Recentior Philosophia. A bölcsészeti fakultás ábrázolása Franz Sigrist egri mennyezetképén	671
PUSKÁS BERNADETT Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén	685
VELLADICS MÁRTA Lelkészségrendezés 1782–1790. Egy elfeledett forrásegyüttes művészettörténeti vonatkozásai	695
BIBÓ ISTVÁN A kiskunlacházi református templom építésének története	705
TERDIK SZILVESZTER Palkovics György (1763–1835) kanonok esztergomi lakóháza	717
<i>Keresztény ikonográfia</i>	
RIDOVICS ANNA A mennyei Gyermekek. Trinitas Paternitas a barokk mariológiai ábrázolásokon	729
HARIS ANDREA Kontúrok. Schmidt Ferenc képfaragó és a Szentháromság-szobrok	741
SZILÁRDFY ZOLTÁN Szent Fülöp diakónus ikonográfiájának hazai vonatkozásai	751
<i>Kegyek és kegytárgyak</i>	
R. VÁRKONYI ÁGNES Bujdosó Boldogasszony. Egy szakrális műkincs különös útja	757
KERNY TERÉZIA A máriabesnyői kegyszobor 18–20. századi devocionális alkotásokon. Liturgikus alkotások, fogadalmi képek, aprónyomtatványok	773
VOIGT VILMOS Az orosz fémikonokon megjelenő „Szenvedő Istenanya”	787
BARNA GÁBOR Díszített oltárok. A templomdíszítés vázlatkönyve. A theatrum sacrum kulisszái	797
BARDOLY ISTVÁN Galavics Géza bibliográfiája	805
<i>A kötetben használt intézményi rövidítések</i>	815

PÁLFFY GÉZA

A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században

„Királyi zászló jár elől...”

Bevezetés: a Magyar Korona országainak címerei különböző forrástípusokon

Az elmúlt másfél évtized magyarországi és szlovákiai művészettörténetírásában és Szent Korona-kutatásában egyre nagyobb figyelmet kap egy 17–18. századi különleges festménysorozat. Az egykorú forrásokban „országábrák” néven emlegetett műalkotások közepén a Szent Korona látható, amelyet a Magyar Korona országai, azaz a Magyar Királysághoz egykor tartozott társ- és igényországok/„hűbéres” tartományok (az akkori királyi titulátúrának megfelelően Magyarország mellett Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia/Kunország és Bulgária) tíz címere vesz körbe.¹ Ám az eddig ismert öt „országábrák” mellett ezek az ország-címerek, illetve különféle változataik a 17. század folyamán már felbukkantak egy a Batthyány családhoz köthető, ugyancsak újabban felfedezett *festményen*,² I. Lipót magyar király 1655. évi portrémetszetén, nagyszombati *kalendáriumok* címlapjain és magyar diákok *tézislapjain* is.³ Mindezek mellett megtaláljuk őket a magyar uralkodók *királyi kettőspeccétjein* (*sigillum duplex*), olykor ott díszelgének a legfőbb országos méltóságokat viselő arisztokraták *halotti címerein*, sőt egy részük még II. Rudolf császár díszes prágai *szarkofágján*, különféle Magyarországtérképeken, 17–18. századi *címeresleveleken* és Werbőczy István *Tripartitumának* 16. század végi (1572, 1581) latin nyelvű kiadásain is látható.⁴ Végül, miként

---

A téma kutatását az OTKA K 060618 ny. sz. programjának támogatása segítette. Ehelyütt is köszönjük Buzási Enikőnek, Sz. Simon Évának, Tompos Lillának és Viskolcz Noéminek, illetve Ács Pálnak, Bertók Lajosnak, Fazekas Istvánnak, Neumann Tibornak, Pandula Attilának, Soltész Ferencnek, Kees Tszelszkynek, C. Tóth Norbertnek és Tringli Istvánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott sokrétű, önzetlen segítségét.

¹ A korábbi teljes irodalom összegzésével: *Mátyás király öröksége* 2008. I. Kat. II–45 (Buzási Enikő), ill. frissen vö. még *Renesancia* 2009. Kat. III.3.4 (LUDIKOVÁ, Zuzana); valamint az újabban Kőszegről előkerült, immár ötödik (18. század végi) példányra: ZSÁMBÉKY 2009.

² BUZÁSI 2007, főként 118–119 és 124–126.

³ Miként ezekre GALAVICS Géza már több évtizede felhívta a figyelmet. GALAVICS 1986. 88–89. (65. kép), 100–101. (46. kép), 116, 120. (56. kép); I. Lipót portréjára lásd még részletesen VAYER 1937. 658–660. (3. kép) és RÓZSA 1959. 233–235. (3. kép), ill. a tézislapokra: GALAVICS Géza: Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe. In *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István – HARIS Andrea. (=Művészettörténet – műemlékvédelem, XI.) Budapest 2002, főként 273–274. (3. kép) és GALAVICS Géza: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. *Művészettörténeti Értesítő* 53 (2004) 1–4. sz., 53–80.

⁴ Az említés sorrendjében, titkospeccét: POSSE 1912. 19–37; KUMOROVITZ 1965. 212 és PÁLFFY 2005. 257–259, 272–274; epitáfium: MIKÓ Árpád – PÁLFFY Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* 51 (2002) 1–2. sz.,

erre a numizmatika már régen felhívta a figyelmet, a 17. században olykor már *koronázási érme*ken is szerepelt tíz országcímer, mint például 1608-ban a II. Mátyás és 1618-ban a II. Ferdinánd szertartására készült példányon.⁵

Az alábbi tanulmány ezt a gazdag palettát szeretné még tovább színesíteni a koronázási országzászlók 16–17. századi történetével.⁶ Ez több okból is szükségesnek tartható. Egyrészt e forrástípust szinte teljesen elfeledte az eddigi történeti és művészettörténeti kutatás, egy újabb horvát katalógus- és egy magyar nyelvű lexikon-szócikket kivéve érdemben csupán Kumorovitz L. Bernát (1900–1992) és Kalmár János foglalkoztak velük.⁷ Másrészt megismerésük a politika-, ceremónia-, reprezentáció-történet és a heraldika oldaláról hozzájárulhat még az „országablák” históriájához, sőt akár az említett különféle címersor-ábrázolások ikonográfiai előképeinek meghatározásához és datálásához is. Végül, de nem utolsósorban e zászlók és címerek a magyar állami/nemzeti jelképek fejlődéstörténetében is meghatározó helyet foglalnak el, pontosabban kellene elfoglalniuk.⁸ A múlt homályából való felemelésükkel így több rokon diszciplínát kívánunk gazdagítani és további vizsgálatokra ösztönözni.

Hagyományörző és zászlóteremtő politikai elit: a koronázási zászlók kialakulása

Decsy Sámuel, az ismert író-lapszerkesztő 1792-ben a Szent Korona történetéről írott alapvető művében a koronázási jelvények bemutatását az alábbi sorokkal zárta:

„Ezek a királyi klenódiumokon kívül 10 egymástól különböző zászlói vannak az országnak, melyek nem tartoznak ugyan szorosán amazoknak rendibe, mivel mindazonáltal azoknak is, mint *a magyar birodalom példázoló címereinek jelen kell lenni a királyoknak beiktatásakor* [kiemelés P. G.], arravaló nézve szükségesnek ítétem azokat is itten az V. Táblán eleven színnel lefestve előadni, s megmagyarázni, mi végre tartja azokat az ország többi klenódiumai között.”⁹

Decsy ígéretének megfelelően – ismereteink szerint elsőként, ráadásul egy színezett metszet formájában – közölte a Magyar Korona országainak koronázási zászlóit (1. kép), nevezetesen II. Lipót magyar király (1790–1792) 1790. november 15-én, Pozsonyban tartott szertartása alapján. S noha magukról a zászlókról úgymond részletes „tárgyleírást” (színük, anyaguk, főbb jellegzetességeik, lásd 13–14. táblázat), illetve velük kapcsolatban a társ- és igényországokról rövid tör-

163. (Nr. 42) (Mivel az általunk elveszettnek vélt epitáfium azóta Vöröskőn előkerült [fényképét PANDULA Attilának külön is köszönjük], az azon szereplő aranygyapjas rendjelvény miatt ez a három Pálffy nádor, Pál [1649–1653], Miklós [1714–1732] és János [1741–1752] közül csak az utóbbi kettő valamelyiké lehet, Miklós ugyanis 1712-ben, János pedig 1740-ben nyerte el a kitüntést.); Rudolf szarkofágja: *Die Kunst am Hofe Rudolfs* 1990. 26. (20. kép); térképek: SZATHMÁRY 1987 és SZÁNTAI 1996. I–II. passim; címereslevelekre újabban: *Renesancia* 2009 és *Mátyás király öröksége* 2008. I. passim; Hármaskönyv: uo. Kat. II–22–23. (BERKES Katalin), vö. még IVÁNYI 1989. 145–147. (NYULÁSZINÉ STRAUB Éva írása.)

⁵ WESZERLE József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Szöveggel bővített második kiadás. Budapest 1911. Tábla VIII/Nr. 4 (1618); HLINKA 1966. 14–15. (1. ábra, 1608) és 18. (VIII/7. tábla, 1618); HUSZÁR 1973. Nr. 349 és 363 (1608, 1618); ill. újabban TESZELSZKY 2009. 10. kép (1608)

⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy ezeket csak az uralkodók szertartásain vitték, a királynék koronázásán nem.

⁷ BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 1996. 61, 91., Kat. I–II; „Koronázási zászló” In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*, VI. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest 2006. 80–81. (PANDULA Attila), ill. KUMOROVITZ 1954. 42–44 és főként a *Magyar hadtörténelmi emlékek* 1896. 805–807. adatai alapján KALMÁR 1971. 383–384. Újabban az országzászló országos főméltóságok temetésein való alkalmazására is felhívta a figyelmet a kutatás: VISKOLCZ 2009. 249.

⁸ Az eddigi eredményekre vö. IVÁNYI 1989; BERTÉNYI 2003. 71–73.

⁹ DECSY 1792. 70. (A régi helyesírású szöveget modernizáltuk.)

téneti-földrajzi áttekintést adott,¹⁰ a koronázásokon játszott szerepükről és történelmükről érdemi információkkal nem szolgált. Pusztán az igen réginek tűnő hagyományörzést összegezve állapította meg – miként erre olykor koronázástörténeteink is utalnak¹¹ –, hogy a magyar uralkodók által egykor bírt országok elfoglalásának „emlékezetére tartották meg azon 10 zászlókat, mint az általok elnyerettetett tartományoknak jelentő címereit.”¹²

Noha az 1790. évi koronázáson a tíz zászló felvonultatása már valóban ősi hagyománynak számított, ennek gyökerei – ellentétben a koronázási jelvények többségével¹³ – mégsem a középkorba nyúltak vissza, amikor az említett társ- és igényországokat (vagy legalábbis egy részüket) a magyar uralkodók hosszabb-rövidebb ideig ténylegesen birtokolták. Kereken 300 esztendővel II. Lipót koronázása előtt, 1490 szeptemberének közepén II. Ulászló király (1490–1516) székesfehérvári szertartásán ugyanis – már bizonyos Árpád- és Anjou-kori hagyományoknak megfelelően¹⁴ – a koronázási jelvények sorában utolsóként még csupán *egyetlenegy* (a királyi) zászlót („regale vexillum”), azaz a Magyar Királyság országzászlaját vitte Losonczy László tárnokmester – miként ezt Antonio Bonfini részletes leírásából tudjuk (1. táblázat).¹⁵ II. Lajos 1508. júniusi szertartásán ugyanakkor – amennyiben hihetünk egy elfeledett pozsonyi krónikás feljegyzésének – már *hét zászlót* („streifan”) vittek a koronázási menetben, mégpedig országos főméltóságok és délvidéki bánok, illetve gyermekeik (2. táblázat). A feltehetően a korabeli hadizászlók mintájára készült zászlókról azonban jelenleg sajnos nem tudjuk biztosan, hogy a Magyar és a Cseh Korona országai közül pontosan melyek lehettek, a Jagellók vezette késő középkori magyar(–horvát)–cseh középhatalmat mégis bizonyosan érzékletesen szimbolizálhatták.

1527. november 3-án, I. (Habsburg) Ferdinánd király székesfehérvári koronázásán a zászlók száma ismét változott. Noha ezekről részletesebben csupán egy latin és egy német beszámoló tudósít, mégis biztosan kijelenthető, hogy ekkor az új uralkodó előtt öt magyar előkelő öt ország selyemzászlaját vitte, majd állt fel velük a templomban, mégpedig előre megállapított rendben (3. táblázat). Az ekkor latinul „vexillum regale” alakban említett főzászló (a német forrásban „haubtfan”) alatt azonban – a német röplap világosabb fogalmazása szerint – Ferdinánd osztrák főhercegi zászlaját kell értenünk (feltehetően Ausztria hagyományos, ezüstpólyás címerével), amelyet négy legfontosabb királysága, Magyarország, Csehország, Dalmácia és Horvátország címerekkel díszített zászlaja követett.¹⁶ 1527 végén a középkori magyar uralkodói címsor – Szlavóniát még nem tartalmazó – *kilenc* országából tehát az osztrák főherceg és cseh király, I. Ferdinánd székesfehérvári koronázásán már *három* szerepelt zászlajával. Ez egyébként azt valószínűsíti, hogy ez így lehetett már II. Lajos említett szertartásán is (vö. 2. táblázat).

¹⁰ Uo. 71–75.

¹¹ Pl. BENDA–FÜGEDI 1979. 142; BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története.* (=Az MTT könyvei, IV.) [reprint] Budapest 1987. 124. stb.; HOLČEK 2005. 23.

¹² DECSY 1792. 70.

¹³ A kivont (meztelen) és hüvelyében hordott kard kapcsán újabban: SZABÓ Péter: A meztelen kard szerepe a vegyesházi-királyok hatalmi szimbolikájában. In uő: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Repräsentáció és politikai tekintély a kora újkor Magyarországon.* (=TDI Könyvek, 7.) Budapest 2008., főként 51–56.

¹⁴ Vö. KUMOROVITZ 1954. 42.

¹⁵ Az egyes koronázások forrásadatait lásd a *Függelék* táblázatos adatbázisa alapján. Ezekre az alábbiakban csak konkrét idézés esetén hivatkozunk.

¹⁶ „Quina magnifica vexilla ex sericeis telis ingeniose facta, ante regem ferebantur, nempe vexillum regale primum, insignibus et coloribus propriis distinctum, secundum vero, tertium, quartum et quintum, insignibus et coloribus regnorum Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, etc. decorata”, ill. „Nach solichem sein Kü. Maie. fünff grosser vn[d] schoner Seydiner Raissfanen furgebracht worden, der Erst Kü. Maie. haubtfan mit jrer Maie. wappen, farben vnd liberey, der ander, drit, vierd vnd fünfft die wappen vnd farb[e]n der künigreich Hungern, Bheim, Dalmacien vnd Croacien etc. aussweisend.” Lásd a 3. táblázat forrásait.

A koronázási zászlók 16. század eleji magyarországi gyarapodása jól jelezte azt a fejlődési folyamatot, amelynek eredményeként a késő középkorban a címerek-címerpajzsok, majd a címeres zászlók a politikai-hatalmi és művészeti reprezentációban – hangsúlyozandó – Európa-szerte, ám különösen a jelentősebb dinasztikus államokban, egyre fontosabb szerephez jutottak. Magyarország vonatkozásában e tekintetben elegendő Luxemburgi Zsigmond sajnos elpusztult budai címertornyára, valamint a Hunyadi Mátyás visegrádi palotájának zárterkélyén, a Thuróczy-krónikában vagy a korvinákban szereplő szép számú címereire gondolnunk.¹⁷ Ám ugyanezt jelzik az Albert magyar, cseh és német király 1439. évi vagy Hunyadi Mátyás 1490. áprilisi székesfehérvári, valamint III. Frigyes császár bécsi temetésén (1493) vitt címerpajzsok, illetve ország- és tartományzászlók, amelyek ezen uralkodók által bírt vagy igényelt, szép számú országokat jelképeztek.¹⁸ A Habsburg Ferdinánd 1527 végi koronázásán magasba emelt osztrák, magyar, cseh, dalmát és horvát zászlók ugyanakkor szemléletesen mutatták azt is, hogy a Jagellók magyarországi kihalta után Közép-Európában a korábbi magyar(–horvát)–cseh középhatalom szerepét az osztrák főherceg éppen születőben lévő, új összetett monarchiája veheti át.¹⁹

A magyar vonatkozású országzászlók száma az első pozsonyi királykoronázáson, Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember eleji szertartásán ismét növekedett. Magyarország, Dalmácia és Horvátország mellett ekkor már Szlavónia, Szerbia, Bosznia és Bulgária is önálló zászlót kapott. Ez komoly változás volt, hiszen a királyi címsor ez időben már *tízre* gyarapodott országából (elődeivel ellentétben ugyanis I. Ferdinánd az 1540-es évektől már rendszeresen használta a *rex Slavoniae* címet is²⁰) *hét* zászlaját vitték – miként erről a különféle beszámolók egyöntetűen tanúskodnak (4. táblázat). A zászlóteremtés folyamatába ráadásul ez esetben részletesebben be is tekinthetünk.

Miksa főherceg királlyá koronázásáról a magyar politikai elittel a betegeskedő Ferdinánd király 1561 márciusában, Bécsben kezdett egyeztetéseket. A komoly vitákat kiváltó politikai kérdések (meghívandók köre, királyválasztás stb.) megtárgyalása mellett ezek során a Magyar Tanács tagjai a koronázási szertartásról nemcsak saját véleményeiket terjesztették elő, hanem mondhatnánk „kutatásokat” is végeztek annak érdekében, hogy március 26-ára elkészülhessen azon részletes javaslatuk, amelyet a kora újkori magyar királykoronázások „forgatókönyv-tervezetének” tarthatunk.²¹ A régi hagyományok továbbvitele érdekében ugyanis nemcsak a *Pontificale Romanumot* és az esztergomi egyház régi kiváltságleveleit tekintették át, hanem feltehetően a bécsi Magyar Udvari Kancellária művelt vezetői és hivatalnokai segítségével még a magyarok krónikáinak (*chronica Hungarorum*), Antonio Bonfini és Thuróczy János műveinek koronázásokra vonatkozó említéseit is kigyűjtötték.²² Emellett összegezték azon

¹⁷ Az előbbiekre: Buzás Gergely – Lővei Pál: *A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye.* (=Visegrád régészeti monográfiái, 4.) Visegrád 2001., főként 27–32; az utóbbiakra (a korábbi irodalommal): Vajay 1973; Váralljai Csocsány 2005 és Bertényi 2008, passim; a nemzetközi kutatásokból vö. még Hye, Franz-Heinz v[on]: *PLURIUMQUE EUROPAE PROVINCIARUM REX ET PRINCEPS POTENTISSIMUS* – Kaiser Maximilians I. genealogisch-heraldische Denkmäler in und um Innsbruck. In *Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongress für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988.* Hg. uő. (=Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs, Neue Folge 18.) Innsbruck 1988. 35–63; és Hye, Franz-Heinz v[on]: *Der Wappenturm – zur Vorgeschichte einer heraldisch-künstlerischen Idee.* *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum* 70 (1990) 99–109.

¹⁸ Miként erről már több helyütt szóltunk: Pálffy 2005. 252–255; Pálffy 2008b. 46–48. A Mátyás temetésén vitt tizenkét – sajnos részletezés nélkül szereplő, de részben biztosan magyar vonatkozású – zászlóra: Bonfini 1941. 165, ill. E. Kovács Péter: *Mátyás temetése.* *História* 11 (1989) 3. sz., 7–8. és *A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei.* Összeáll., szerk., bev. Bajár László. (=Bibliotheca Humanitatis Historica, XIX.) Budapest 2007. 10–11.

¹⁹ Ennek kialakulására és az összetett állam (*composite state*) fogalmára újabban Pálffy 2010. 77–85.

²⁰ Uo. 80.

²¹ A latin forrás kiadása: Pálffy 2008a. 500–502. (Nr. 1)

²² A kiadatlan „adatgyűjtés” több példányban fennmaradt: MOL I 45, ad 7/1563, fol. 58r–62v.

tapasztalataikat is, amelyeket részben felmenőiktől hallottak, részben néhányan még Ferdinánd vagy Szapolyai János király szertartásán Székesfehérvárott személyesen láttak.

A tanácsosok végső javaslata nem feledkezett meg a koronázási zászlókról sem, kétszer is hangsúlyozva, hogy „a Magyar Királyság fő- és a neki alávetett [korrektebbül: hozzá tartozó] más országok zászlait már most azonnal meg kell csináltatni”.²³ Számukat viszont nem adták meg. A fentiek ismeretében ez teljesen érthető volt, hiszen 1490 és 1527 között az országzászlók száma nem volt állandó. Így a tanácsosok végső javaslatukban valójában csupán megismételték a világi elit első emberének, Nádasdy Tamás nádornak (1554–1562) a szavait, aki a tárgyalásokra saját kézzel vetette papírra a koronázás világi részét, benne a következőkkel:

„Készüljön annyi zászló, amennyi ország a Magyar Korona alá tartozik, minden egyes ország saját címerének képével, melyeket bárók és fiaik vigyenek a fejedelem elé.”²⁴

A Magyar Tanács beadványát március 26-án azután a császárvárosban I. Ferdinánd titkos tanácsosaival rögtön meg is tárgyalta. Míg politikai kérdésekben számottevő nézeteltérések voltak, a szertartás „forgatókönyvét” az uralkodó elfogadta. A zászlók kapcsán ugyanakkor megjegyezték: „mondják meg a magyarok, milyenek legyenek a zászlók és mennyi [legyen belőlük].”²⁵

Ennek meghatározása viszont nem volt egyszerű feladat. Bár a részleteket csupán töredékesen ismerjük, több szempontból is sokatmondónak tarthatjuk a törvényeket gyűjtő győri püspök (1554–1565) és humanista történétíró, Gregoriánczy Pál²⁶ zászlókra vonatkozó szavait, amelyek ugyancsak saját kezű véleményében maradtak ránk, feltehetően 1561 márciusának közepéről, mégpedig Liszthy János királyi titkárhoz:

„Mindazonáltal különösen szükséges, hogy Szent Őfelsége már most, mielőtt annak ideje eljönne, parancsolja meg mindazon országai zászlainak elkészíttetését, amelyek a Magyar Koronához tartoznak, úgy, hogy minden egyes ország számára külön – saját címerével ellátott – zászló készíttessék, jelesen a Magyar Királyság, továbbá Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Ráma, Szerbia, Kumánia, Galícia, Lodoméria [ill. utólagos betoldással:] és Erdély zászlaja. Hogy ezen országoknak pedig milyenek a címereik, azokat régi festett képeken lehet megtalálni, és – úgy véljük – Siegmund von Herberstein úrnál is vagy néhai Paul Pezel [helyesen Pesel, másként Posel] herold holmijai között. Azokat a zászlókat pedig szokás szerint Őfelsége előtt kell vinni, miközben ő a koronázást követően az eskü színhelyére vonul.”²⁷

²³ „[...] cum regni Hungariae primario et aliorum regnorum illi subditorum vexillis et banderiis, quae iam nunc statim praeparare debebunt” ill. „elevatisque et expansis praedictis regnorum vexillis, quae iam nunc praeparari debebunt” PÁLFFY 2008a. 500 és 501. (Nr. 1)

²⁴ „Fiant tot banderia, cum tot quot sunt regna sub Corona Hungariae cum picturis armorum unicuique regno appropriatorum, quae per barones et eorum filios ferant[ur] ante principem.” PÁLFFY Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról (1561). In *Szolgáltatokat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek.* (=Humanizmus és Gratuláció) Szerk. CsászTVAY Tünde – NYERGES Judit. Budapest 2009. 310.

²⁵ „De ceremonialibus nulla difficultas, attamen dicant Hungari, qualia debent esse vexilla et quot” ÖStA, HHStA, RHR Prot. Bd. 20b, unfoliert, 26. März 1561.

²⁶ Személyére és tevékenységére újabban BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt.* Budapest 1975. 128–132; JÁNOSI Mónika: Gregoriánczy Pál kéziratot törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. *Magyar Könyvszemle* 104 (1988) 1. sz., 54–64 és *Mátyás király öröksége* I. 2008. Kat. II–18–19. (Mikó Gábor)

²⁷ „Hoc tamen imprimis est necessarium, ut Sacra Maiestas Sua iam nunc, antequam tempus illud adveniat, iubeat preparari vexilla omnium regnorum suorum, quae Coronae Vngariae subiacent, ita, quod singulis regnis suum proprium, cum insignibus suis, praeparetur vexillum, imprimis regni Vngariae, item Dalmaciae, Croaciae, Sclavoniae, Boznae, Ramae, Seruiae, Comaniae, Galliciae, Lodomeriae et Transsilvaniae. Quorum quidem regnorum quae sint insignia privata reperiuntur in veteribus pictis, et putamus etiam apud dominum Sigismundum Herberstajner vel

Bár a címerek eredete után most nem nyomozhatunk,²⁸ Gregoriánczy püspök szavai egyaránt tanúskodnak mind a zászlóteremtés igényéről, mind a régi hagyományokhoz való ragaszkodásról. A királyi titulaturát majdnem helyes sorrendben követő országsorolásába ugyan Bosznia mind az osztrák gyakorlatban meghonosodott *Bosna*, mind a magyar hagyományoknak megfelelő *Rama* alakban is bekerült, sőt Bulgária helyét a királyság nemrég elveszett keleti tartománya (Erdély) „foglalta el”, ennek ellenére eddigi ismereteink szerint a jogtudós főpap volt történelmünkben az első, aki a magyar uralkodó minden királyi címének zászlaját javasolta a koronázásra. Törekvése mégsem járt teljes sikerrel, hiszen 1563 szeptemberében – a magyar tanácsosok feltehetően nyári végső *opiniójára* (4. táblázat: O jelzés) – végül „csupán” az említett hét zászlót vitték. S noha a zászlóvivők személyéről a szemtanúk kissé eltérően számoltak be, abban mindannyian megegyeztek, hogy ellentétben a titulaturával és Gregoriánczy szorgalmazásával Szerbia zászlaja megelőzte Boszniáét. Ez azonban a tanácsosok javaslatának csaknem teljesen megfelelő végső tisztségelosztás (*distributio*, 4. táblázat: D jelzés) alapján történt ekként.

1563-ban az Oláh Miklós esztergomi érsek-helytartó vezette Magyar Tanács egyházi és világi tagjai tehát – nem fogadván meg Gregoriánczy püspök idézett javaslatát – a királyi titulatura tíz országából Galíciát, Lodomériát és Kumániát még mellőzték; pedig Lodoméria két sakkozott pólyás címere már biztosan – sőt Galícia vélt koronás címere is – szerepelt I. Ferdinánd magyar kettőspeccéjének hátoldalán.²⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, a magyar politikai elit tagjai az egykori társ- és „hűbéres” országok között 1563-ban még különbségeket tettek. Döntésüket az motiválhatta, hogy az általuk még valamivel jobban ismert közelebbi múltban (a megelőző két évszázadban) az említett hat délszláv ország vagy országrész mindegyike vagy állandóan (Horvátország, Szlavónia), vagy hosszabb-rövidebb ideig (Dalmácia, Szerbia, Bosznia és Bulgária) a Magyar Királyság társországa vagy tényleges része volt, melyek ráadásul előretolt „ütközőállamokként” a magyar állam törökellenes védelmében is meghatározó szerepet játszottak.³⁰ Ez a 13. században csak időlegesen, illetve részben birtokolt Galíciáról és Lodomériáról vagy Kumániáról viszont nem volt elmondható. (Ám a hét zászló kiválasztását akár még az 1508. évi koronázás zászlainak esetleges emléke is elősegíthette.) Ennek dacára a ceremóniára érkező külföldi követeknek és a szép számú Habsburg-udvartartásnak már a hét zászló is jól mutatta a török hódítás miatt ugyan fogyatkozó Magyarország, pontosabban fogalmazva – miként egy szemtanú, Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) titkára (Hans Habersack) megjegyezte – „a Magyar Korona és a hozzá tartozó országok”, azaz a Decsy Sámuel által utóbb emlegetett „magyar birodalom” egykori nagyságát és előkelő európai szerepét.³¹

Gregoriánczy püspök javaslata hamarosan mégis valóra vált. 1565 augusztusában I. Ferdinánd bécsi gyászszerzetartásán – noha csupán *öt zászlón* – már *nyolc országcímer* szerepelt, ekkor ugyanis már Kumánia is csatlakozott a délszláv

inter res quondam Pauli Pezel heroldi. Ista enim vexilla debeant ex more praeferrri Suae Maiestati, dum post coronacionem prodibit ad locum juramenti.” MOL I 45, ad 7/1563, fol. 53r–56v, itt fol. 53r. (Az eddig ismeretlen, latin nyelvű forrás kiadását külön tanulmányban tervezzük.)

²⁸ Ezt újabb kutatások után külön feldolgozásban tervezzük. Az eddigi eredményekre VAJAY 1973; VÁRALLJAI CSOCSÁNY 2005, főként 79–84; BERTÉNYI 2008.

²⁹ POSSE 1912. 19. (Tafel 26/2)

³⁰ Részletesen lásd SZAKÁLY Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk. Rúzsás Lajos – SZAKÁLY Ferenc. Budapest 1986. 11–57.

³¹ „fahnen, die cron Hungern und derselben incorporierten lannde, Dalmatiam, Croatiam, Sclauoniam, Seruiam, Bulgariam und Transiluaniam [sic! *Bosniam* helyett] bedeutendnt” *Die Krönungen Maximilians* 1990. 197. A „magyar birodalom” terminust a 19. századi heraldikusok is használták. IVÁNYI 1989, passim. A fogalom utóbb jelentősen megváltozott, 19–20. századi használatára, a „magyar birodalmi gondolat”-ra lásd ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. (=Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián) Budapest 2005; és BERTÉNYI Iván, ifj.: *A „magyar birodalmi gondolatról” – az I. világháború előtt*. *Kommentár* (2007) 4. sz., 40–56.

igényországokhoz.³² Innen pedig már csak egyetlen lépés hiányzott ahhoz, hogy a következő magyar királykoronázáson, Habsburg Rudolf főherceg 1572. szeptember 25-én, Pozsonyban tartott szertartásán az uralkodói titulátúra *mind a tíz országa saját zászlót kapjon (5. táblázat)*. Eddigi ismereteink szerint a magyar történelemben ekkor szerepeltek először teljes számban együtt – mégpedig zászlókon – a Magyar Korona országainak címerai! Utólag persze a sors furcsa fintorának tarthatjuk, hogy a 17. századi „országtablák” kerekén tízes címersorozata első alkalommal éppen annak a Rudolf királynak a koronázására állt össze, aki utóbb az egyik legkevésbé kedvelt Habsburg uralkodóvá vált.

Az újabb címer- és zászlógyarapodás – hangsúlyozandó – ez esetben is a királlyági rendek elitjének konkrét javaslatára történt. Az ekkortájt is egy humanista főpap és történetíró, Verancsics Antal esztergomi érsek-helytartó vezette Magyar Tanács tagjai az eseményt megelőzően ugyanis több alkalommal fejtették ki véleményüket a koronázásról és azon a magyarok feladatairól.³³ 1572 kora őszen ők már a maradék két igényország (Galícia és Lodóméria) címerét is zászlóra helyeztették. Ezek „megteremtése” viszont nem volt nehéz feladat, hiszen a két ország (vélt vagy valós) címere már mind Ferdinánd, mind utóda, Miksa király magyar kettőspecsjén látható volt.

A magyar rendiség vezetőinek hosszú távra meghatározó döntésében több tényező játszott szerepet. Egyrészt, mint Gregoriánczy püspök már 1561-ben javasolta, a királyi titulátúra tíz országának való teljes számú címer- és zászló-megfeleltetés, azaz az ezek kapcsán való rendteremtés; aminek akár még az a szerencsés egybeesés is kedvezhetett, hogy a korban a kerek tízes szám szimbolikus és számmisztikai szempontból egyaránt a kedvelt számok közé tartozott. Másrészt Szigetvár és Gyula 1566. évi elestével a magyar állam tényleges, még-hozzá tetemes területvesztését így legalább szimbolikusan ellensúlyozhatták. Amikor tehát Szent István egykori birodalmának több mint fele oszmán megszállás (hódoltság) vagy befolyás (Erdély) alá került, a magyar politikai elit ezt a ceremóniák eszköztárának és a hatalmi-művészeti reprezentáció segítségével igyekezett csökkenteni. E törekvés ugyanakkor egybeesett a Habsburg-dinasztia érdekeivel is (miként 1508-ban már a Jagellókéval is), hiszen így a magyar királykoronázás alkalmával a ceremónia külföldi résztvevői számára sem lehetett kérdéses, hogy a közép-európai Habsburg Monarchia egy régi, kisebb „magyar birodalommal” gyarapodott. E téren a magyar „rendi nemzet” és a dinasztia (nagyhatalmi) érdekei tehát a 16. század közepén nagymértékben egybeestek, ami döntő szerepet játszott a Magyar Korona országai koronázási zászlainak és címersorának megteremtésében.

A tíz országzászló eddig ismert legkorábbi ábrázolása 1618-ból

Mivel Rudolf főherceg 1572. szeptemberi koronázásának zászlairól ez ideig nem került elő ábrázolás, a Magyar Korona országai tíz címerének első képi megformálását az 1576-ban hatalomra került trónörökös új magyar kettőspecsjéről ismerjük.³⁴ Ezen ugyanis – feltehetően a Magyar Udvari Kancellária és a rendek képviselőinek javaslatára – Bécsben nemcsak a köriratot pontosították a korábbiakhoz képest, már teljesen megfelelve a királyi titulátúrának, de rá a Magyar Korona országainak mind a tíz (vélt vagy valós) címerét felsorakoztatták: az elő-

³² PÁLFFY 2008b. 44–48 és az öt zászló: uo. 44–45. (1–5. kép); ill. színesben PÁLFFY 2010. 560–562. (7–11. kép)

³³ Lásd pl. „Opinio consiliariorum Hungarorum de coronatione Rudolphi.” ÖStA, HHStA, Hungarica, AA Fasc. 99. Konv. C. fol. 32–39. (1572. szept. 16.), vö. még fol. 25–26. (1572. szept. 14.) és Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái, XI. (=Magyar Történelmi Emlékek, II.; Írók XXVI. kötet) Szerk. SZALAY László–WENZEL Gusztáv. Budapest 1873. 129–130. (Nr. LXX) (1572. szept. 17.)

³⁴ POSSE 1912. 25. (Tafel 39/3–4), vö. KUMOROVITZ 1965. 212.

1. A Magyar Korona országainak koronázási zászlói
II. Lipót 1790. évi pozsonyi koronázásán

Színezett rézmetszet

Reprodukció: DECSY 1792. V. tábla.

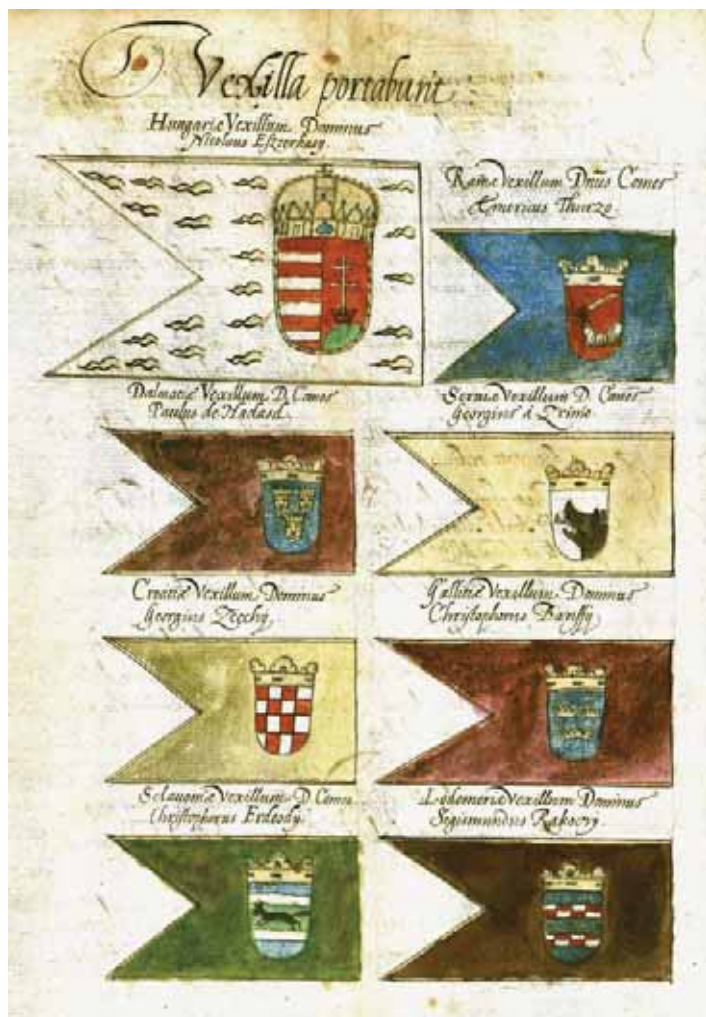
oldalán Magyar-, Dalmát- és Horvátország, a hátoldalon pedig a pecsét közepén ismét szereplő magyar körül Bosznia, Galícia, Kumánia, Szlavónia, Szerbia, Lodoméria és Bulgária címerét.

A tíz országzászló eddig ismert legkorábbi ábrázolására néhány esztendeje – a koronázási lakomák történetét kutatva – II. Ferdinánd király 1618. évi koronázási ordójában (*Ordo coronationis*) bukkantunk (2–3. kép).³⁵ Ez a szertartás egyházi részét szabályozó *Pontificale Romanum* úgymond „világi” kiegészítéseként a koronázás egyes eseményeivel kapcsolatos különféle feladatokat szabályozta, illetve kijelölte ezek teljesítőinek személyét, így az egyes országzászlók vivőit is (7. táblázat). Mivel e festett zászlókatalógus közel 175 esztendővel előzi meg Decsy Sámuel idézett 1792. évi ábrázolását, túlzás nélkül sorolhatjuk Magyarországot, sőt számos közép-kelet-európai ország állami/nemzeti szimbólum-történetének alapforrásai közé.

Noha II. Ferdinánd 1618. július 1-jén Pozsonyban tartott koronázásának rendtartása több példányban fennmaradt,³⁶ kizárólag a napjainkban a Magyar Királyi Kancellária levéltárában őrzött, letisztázott változat tartalmazza a tíz koronázási zászló ábrázolását. Értékét növeli, hogy mellékleteként megtaláljuk a zászlók terveinek fogalmazványait is (letisztázott példányuk: 4. kép), amelyek a feltehetően német származású festő számára részben magyarul, részben németül adják meg a zászlók (sőt olykor a címerképek) egykorú színeit is (14. táblázat). Ez nemcsak a heraldikusok számára bír kiemelt jelentőséggel (és int azonnal óvatosságra a modern heraldika „tisztá színeivel” kapcsolatban), ám történeti-művészettörténeti szempontból is. Amennyiben ugyanis forrásunkat összevetjük a Decsy által közölt zászlókkal (1. kép), illetve a 17. századi „ország-táblákkal”, az egyes korszakok ízlésvilágának megfelelő címerpajzsformákat,

³⁵ MOL, A 95, 1618, fol. 5v–6r. Friss közlései: *Európa színpadán* 2009. 114. (5. kép); PÁLFFY Géza: *Romlás és megújulás 1606–1703*. (=Magyarország története, 10.) Budapest 2009. 22; *Reneszancia* 2009. Kat. III.8.1–2 (LUDIKOVÁ, Zuzana); PÁLFFY 2010. 564. (15a–b. kép)

³⁶ Ezek részletes számbavétele: PÁLFFY 2004. 1073.

díszítéseket és színárnyalatbeli különbségeket nem számítva mind a zászlók és a címerek színeinek, mind a címerek mesteralakjainak és címerképeinek azonosága már-már megdöbbentő. Ez még akkor is így van, ha ugyanazt vagy közel ugyanazt a színt 1618-ban másként nevezte forrásunk és másként a 18. század végi lapszerkesztő (14. táblázat). Ám ezt támasztják alá az 1618 és 1792 között eredetiben fennmaradt koronázási zászlók is.³⁷

Mindez arról tanúskodik, hogy miután a magyar politikai elit a 16. század folyamán több lépcsőben megteremtette a koronázási országzászlók teljes körét, azt követően évszázadokon át meglehetősen szigorúan őrizte azok különféle (szám- és színbeli, formai, címerábrázolási és – mint alább látni fogjuk – használati) hagyományait. Ez azonban akár természetesnek is tekinthető, hiszen a kora újkorban a ceremóniarend egyik általánosan elfogadott szabálya volt, hogy „amit egyszer bevezetnek, azt a jövőben is be kell tartani.”³⁸ Ám ennek ismeretében még az is csaknem biztosan kijelenthető, hogy az 1618. évi zászlóábrázolások alig térhettek el a megelőző királykoronázáson, II. Mátyás 1608. novemberi szertartásán alkalmazottakétól.

Ezt a hagyományápolás mellett több dolog bizonyítja. Egyrészt, mivel az 1618. évi koronázási ordót – az egykorú gyakorlatnak megfelelően³⁹ – még a szertartást megelőzően állította össze a nádor (Forgách Zsigmond) és a királyi

2–3. A Magyar Korona országainak koronázási zászlói II. Ferdinánd 1618. évi pozsonyi koronázásán
Budapest, Magyar Országos Levéltár

³⁷ Magyar hadtörténelmi emlékek 1896. 805–807. (Nr. 6857–6862); KUMOROVITZ 1954. 43–44; KALMÁR 1971. 383–384. A határon innen és túl fennmaradt koronázási zászlók összegyűjtését már megkezdjük, katalógusuk kiadását a jövőben szakértő kollégákkal együtt külön kötetben tervezzük.

³⁸ Miként ezt 1681-ben a soproni koronázási lakoma egyik eseménye kapcsán megjegyezték: „welches nachdeme es nun einmahl introduciret, auch ins künfftige also zu observiren” ÖStA, HHStA, ZA Prot. Bd. 4. fol. 33.

³⁹ Vö. PÁLFFY 2004. 1034–1035.

udvarmester (ekkor éppen a neves koronaőr Révay Péter) vezette magyar politikai elit, ezért ahhoz elsősorban a korábbi ceremónia iratanyagát és személyes tapasztalatait használhatták fel. Így a forrásunkba 1618 nyarán berajzolt zászlók az 1608 őszi koronázás országzászlóiról is tanúskodnak. Másrészt, szerencsénkre egy névtelen (talán Révay Péterhez vagy köréhez köthető⁴⁰) latin nyelvű beszámoló néhány – ráadásul kevésbé ismert és problematikus – zászlót részletesen leírt. Eszerint Bulgária zászlaján már 1608-ban is három futó vadászkutya, Szerbián egy szájába fúródott nyíllal ábrázolt vadkanfej, Szlavónián a futó nyest, míg Dalmácián három „bögő oroszánfej” volt látható.⁴¹ Harmadrészt, ha tudjuk, hogy Szerbia zászlaját II. Mátyás ceremóniáján nem más, mint Révay Péter vitte (6. táblázat), véleményünk újabb megerősítést kap. Végül, noha a ceremóniáról fennmaradt nyomtatványok zászlóábrázolásai nagyrészt sematikusak,⁴² többön kereken tíz zászló díszleg, mégpedig azzal a versbe szedett magyarázattal, hogy ezek a Magyarországhoz tartozó országokat szimbolizálják.⁴³

Az országzászlóktól az „országablákig”

Mindennek azért is különös jelentősége van, mert II. Mátyás koronázása – miként az újabb kutatások egyre határozottabban jelzik⁴⁴ – a politika-, rendiség-, eszme-, ceremónia- és koronatorténét szempontjából egyaránt új fejezetet nyitott Magyarországon. Ehelyütt csupán a téma szempontjából leglényegesebb tényezőkre utalhatunk. A Szent Koronának a prágai udvarból – egy bécsi megállón át – a Magyar Királyság belpolitikai életének és igazgatásának központjába (Pozsonyba) való hazatérése az erőre kapó világi elitnek több területen új értelmezési lehetőségeket adott – amint erre újabban Kees Teszelszky felhívta a figyelmet. Ezekkel pedig a rendek politikai vezetői kiválóan éltek. A Szent Korona hazahozatalával ugyanis nemcsak a világi rendiség erősödött jelentős mértékben (amely az idegenben székelő uralkodóval és a királyi hatalommal szemben egyre inkább a „rendi nemzetet” kezdte a koronával azonosítani⁴⁵), hanem a Magyar Korona országainak fogalmköre is. A visszavágyott dicső múltat, Hunyadi Mátyás és elődei közép-európai „magyar birodalmát” ugyanis talán ezek jelképezték legszemléletesebben. Habsburg Mátyás főhercegből a rendek szellemi vezetői ezért sikeres propagandával nem csupán egyfajta „második” Hunyadi Mátyást és úgy mond „nemzeti királyt” kreáltak,⁴⁶ de különféle módokon igyekeztek kifejezni a Magyar Korona országai alkotta egykori nagy- vagy középhatalom remélt visszaállításának igényét is.

1608 őszen ezért születhetett ismereteink szerint első ízben olyan latin nyelvű – talán a történetíró Elias Bergerhez vagy köréhez köthető⁴⁷ – költemény,

⁴⁰ Erre utal, hogy Révay családjának szerémségi származásával a beszámoló tisztában volt: „Petrus Réway, qui ex illius regulorum prosapia ortum trahere fertur, Serviae aliter veteri nomine Mysiae inferioris” KOVACHICH 1790. 54.

⁴¹ Bulgária: „tres canes venaticos in cursu stemma servantes”; Szerbia: „apri sylvestris caput, cujus ori insertae sagittae, habentis”; Szlavónia: „animalis martis nomine vocato, pro stemmate gloriantis”; Dalmácia: „tria capita leonis rugientis” KOVACHICH 1790. 54–55.

⁴² Újabban az 1608. évi koronázás metszeteit részletesen számba vette: VISKOLCZ 2007. 157–158.

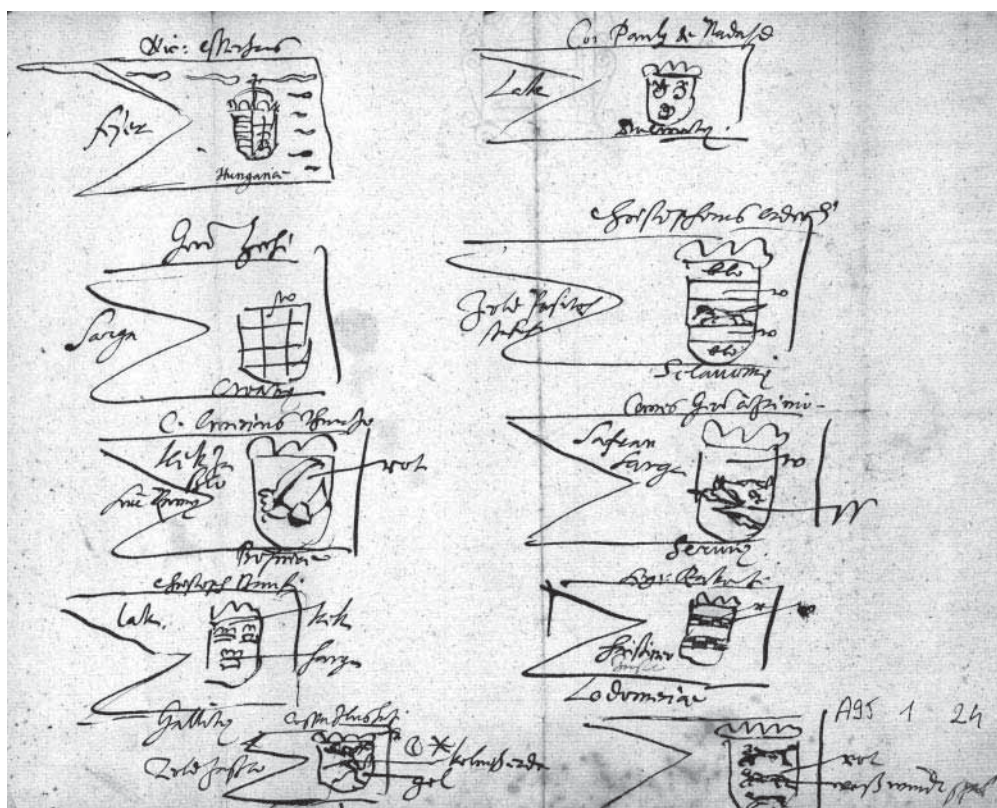
⁴³ „Auch 10 Fahnen Vngern jn Roß / Durch welche dann andeutet was, Die zahl der 10 Länder sein / So Vngern zugehörig sein.” HANZELOVÁ 1993. Kat. 3; ill. egy másik változaton: *Renesancia* 2009. Kat. III.3.12. (LUDIKOVÁ, Zuzana), vö. még a különféle változatokra PAAS 1985. P–98–100, PA–23.

⁴⁴ BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a 17. század elején. *Történelmi Szemle* 13 (1970) 3. sz., 404–427; BENDA–FÜGEDI 1979. 150–164; PÁLFFY 2004. 1032–1034; VISKOLCZ 2007; PÁLFFY 2008a. 503. (Nr. 2); TESZELSZKY 2009, főként 203–214; PÁLFFY Géza: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*. (=Századok Füzetek, 3.) Budapest 2009. 48–70.

⁴⁵ TESZELSZKY 2009, főként 158–214.

⁴⁶ Uo. 185–203.

⁴⁷ Ezt a későbbi kutatásoknak kell tisztázni. Bergerre a korábbi irodalommal újabban TESZELSZKY 2009, főként 93–203.

4. A Magyar Korona országai koronázási zászlóinak tervei II. Ferdinánd 1618. évi pozsonyi szertartására

Budapest, Magyar Országos Levéltár

amely nem csupán II. Mátyást és a magyar szent királyokat, valamint *Patrona Hungariae*-t és a Szent Koronát dicsőítette, de utolsó tíz strófáját egyenesen Magyarországnak, illetve kilenc társ- és igényországának címezte.⁴⁸ Ennek azután szinte szerves folytatása volt, hogy Révay Péter 1613-ban megjelent koronator-ténetében már külön értekezett a Szent Korona és a Magyar Korona országainak kapcsolatáról, sőt koronaleírásában azt is szükségesnek érezte, hogy a felségjel-vény kilenc csüngődíszé és egyéb részei (oromdíszek, drágakövek stb.), illetve a kilenc társ- és igényország között a – kor embere számára oly meghatározó – számmisztika segítségével direkt módon is többszörös szimbolikus kapcsola-tot teremtsen.⁴⁹ Ez a gondolat azután az „országablak” alsó feliratos táblájának szövegében is erőteljesen visszacseng, miként erre az eddigi kutatások már több ízben utaltak.⁵⁰ Mivel pedig a koronázási ceremóniák alkalmával – nemcsak 1608-ban, hanem az egész 17. században – a Magyar Korona országait ténylege-sen és a szélesebb közönség számára is érzékelhetően leginkább az országzászlók szimbolizálták, így véleményünk szerint ezek indirekt módon az „ország-táblák”, sőt egyes esetekben akár közvetlenül az említett egyéb ábrázolások egy részének kialakulására is hatással lehettek.

Bár nem szeretnénk merész feltételezésbe bocsátkozni, az elmondottak ér-telmében mégis megfontolandónak véljük, hogy I. Lipót király Szelepcsényi György nyitrai püspök-kancellár készítette, ismert koronázási portrémetsze-te (1655)⁵¹ címersorának elkészítését nem az 1655. június végi ceremónián vitt koronázási zászlók inspirálták-e? S ha igen, akkor ahhoz a mintát vajon ma-guk a zászlókra festett címerek adták-e – mely zászlók közül egyébként az ifjú Esterházy Pál zászlóviselésének (10. táblázat) hála a szerb zászló eredetiben is

⁴⁸ A kiadatlan, ez ideig ismeretlen szerzőjű vers: MOL, I 45, ad 1608/6. fol. 348r–v.

⁴⁹ *A korona kilenc évszázada* 1979. 216 és 224; vö. még TESZELSZKY 2009. 265–267.

⁵⁰ Lásd elsősorban *Történelem-kép* 2000. Kat. VII–I. (MIKÓ Árpád); HOLLER László: A magyar ki-rályi koronát ábrázoló, 1620–1621. évi festményekről. *Művészettörténeti Értesítő* 49 (2000) 3–4. sz., 302–303; *Mátyás király öröksége* 2008. I. Kat. II–45. (BUZÁSI Enikő)

⁵¹ VAYER 1937. 658–660. (3. kép); RÓZSA 1959. 233–235. (3. kép); GALAVICS 1986. 88–89. (65. kép)

fennmaradt a család fraknói gyűjteményében⁵² –, vagy esetleg azoknak egy ma ismeretlen, akkorra vagy netán korábbra tehető kéziratos, illetve nyomtatott (de színezett) ábrázolása? Ilyen lehetne esetleg a bécsi egyetem magyar diákjai anyakönyve, a nevezetes *Liber Nationis Hungaricae* második, 1632-ben kezdődő kötetét díszítő nagy miniatúra,⁵³ feltéve, ha azon Bulgária és Szlavónia címere helyesen és nem felcserélve szerepel, miként erről alább még szólunk. Az 1618. évi országzászlók címereinek mesteralakjai és címerképei ugyanis szinte teljességgel megegyeznek az 1655. évi portré címerein láthatókkal. Ám ugyancsak feltevésünket erősíti, hogy Lipótot a metszeten is látható magyar ruhában csakis 1655. júniusi pozsonyi koronázásán láthatták a királyság politikai elitjének tagjai, őt ily módon – III. Ferdinánddal ellentétben⁵⁴ – máskor nem is ábrázolták.⁵⁵ Sőt, a koronázási zászlókon és a Szelepcsényi-féle portrén, valamint az alább még említendő 1655. évi koronázási metszet zászlóábrázolásain is, a címerpajzsokon ugyanolyan – tetején karéjos (háromágú) – nyitott korona látható.

Amennyiben e kapcsolat akár direkt, akár indirekt módon kimutatható, felmerülhet még az a kérdés is, lehet-e összefüggés az ugyanazon címereket felvontató 1655. évi koronázási portré és a kevésbé kutatott Lipót-koronázás, illetve az „országablak” (pontosabban őspéldányuk-ősforrásuk) létrejötte között. Az utóbbiak közül ugyanis újabban Buzási Enikő még a legkorábbinak tartható változatot is csupán az 1650–1660-as évekre teszi.⁵⁶ E gondolatmenetet tovább folytatva pedig adódik egy másik feltételezésünk is. Nem lehetséges-e, hogy amíg a Magyar Királyság legfontosabb politikai-reprezentációs eseménye, az 1655. évi koronázás kapcsán a bécsi magyar udvari kancellár, a királyválasztás nélküli koronázás mellett kardoskodó⁵⁷ Szelepcsényi György a Habsburg-uralkodót „vette körbe” a Magyar Korona országainak címereivel, addig – akár erre adott válaszul – a magyar „rendi nemzet” egyik kiemelkedő tagja ugyanennek a képnek egy különleges „rendi változatát” készítette el. Nevezetesen egy olyat, ahol a szabad királyválasztást és magát a rendiséget is gyakran jelképező Szent Korona köré font gyűrűt a társ- és igényországok címereiből. Mégpedig talán nem más, mint az újabban politikai propagandájának és művészetpártolásának magas színvonaláról egyre jobban ismert Nádasdy III. Ferenc (1623–1671).⁵⁸

Bár feltevésünk az „országablakra” vonatkozó kérdések sorát tovább gyarapítja, ám ezzel kapcsolatban túl sok a „gyanús” történeti és eszmetörténeti egybeesés ahhoz, hogy a politikai-művészeti reprezentációról a korban szinte egyedülálló korszerűséggel gondolkozó Nádasdy Ferencet ne hozzuk összefüggésbe az újabban a 17. század közepére datált műalkotásokkal. Egyrészt az

⁵² EP, Schatzkammer, K 681, vö. *Magyar hadtörténelmi emlékek* 1896. 806. (Nr. 6861, képpel) és KALMÁR 1971. 383–384. (12. kép)

⁵³ SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. (Kiáll. Kat. Esztergom, Keresztény Múzeum) Szerk. CSÉFALVAY Pál–KONTSEK Ildikó. Esztergom 2000. 73, 75. (28. kép); SZILÁRDFY, Zoltán: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischen Heiligen*. Esztergom 2001. 28–29. (30. kép). Ennek lehetőségét nemrég BUZÁSI ENIKŐ vetette fel: *Mátyás király öröksége* 2008. I. 118., Kat. II–45. (BUZÁSI ENIKŐ)

⁵⁴ III. Ferdinánd nevezetes magyar koronázási portréfestményéről – vagy annak egy másik példányáról – például számos metszetábrázolás készült. Lásd részletesen: BUZÁSI ENIKŐ: III. Ferdinánd mint magyar király (Justus Sustermans ismeretlen műve az egykori Leganés gyűjteményből). *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* (1991) 149–158.

⁵⁵ BUZÁSI ENIKŐ szíves közlése.

⁵⁶ *Mátyás király öröksége* 2008. I. 115., Kat. II–45. (BUZÁSI ENIKŐ) (Itt a továbbiakban a szerző részletesen szól arról is, hogy miért nem tartható őspéldánynak az akkor ismert négy változat egyike sem.) Az újabban előkerült ötödik példány az 1780-as években készülhetett. ZSÁMBÉKY 2009. 318. A koronatorténeti szakirodalom egy része e datálásokat nem fogadja el: NÉMETH ZSOLT: *A magyar Szent Korona*. Szombathely 2007. 20–22.

⁵⁷ PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*. (=Irodalomtörténeti füzetek, 83.) Budapest 1975. 40–41.

⁵⁸ Nádasdy mecénatúrájának vizsgálatára 2008-ban magyarországi vonatkozásban kiemelkedő jelentőségű, interdiszciplináris kutatási projekt indult. Ennek honlapján a témára vonatkozó irodalom részletesen megtalálható. <http://nadasdy.barokkudvar.hu/> (letöltés ideje: 2010. január 31.), vö. még a *Századok* 144 (2010) 4. (Nádasdy-) számának frissen megjelent írásait.

újonnan választott nádor (Wesselényi Ferenc) mellett az 1655. évi királykoronázás világi ceremóniaelemeinek egyik magyar „főszervezője” királyi udvarmesterként maga Nádasdy volt, akinek így a szertartást meglehetősen jól kellett ismernie.⁵⁹ Másrészt őt a koronázási eskükereszt vivőjeként mind a templomi bevonuláskor, mind a koronázási menetben csupán a heroldok és a koronaörök választották el a Magyar Korona országzászlaitól, miközben a Szent Koronának is mindvégig közvetlen közelében maradhatott.⁶⁰ Ez a templomi szertartásról készült metszeten is jól látható (5. kép). Harmadrészt az újabb kutatások szerint Nádasdy udvarmester június 25-én kelt országbírói kinevezését – amellyel a királyság világi elitjének második méltósága lett – a Habsburg-udvar és a magyar rendek legelőkelőbb személyiségei előtt, éppen a június 27-ei szertartás utolsó állomását, a koronázási lakomát megelőzően hirdették ki.⁶¹

Negyedrész az „országablák” sokat elemzett mondanivalója – Bónis György régebbi és Kees Teszelszky újabb vizsgálata szerint⁶² – nagyon közel áll Nádasdy politikai eszmevilágához. A nagyúr ugyanis 1652-ben, Bécsben előbb a vele anyai nagyapai rokonságban álló Révay Péter nevezetes Szent Korona-történetét (Augsburg, 1613) adta ki újra, majd 1659-ben Frankfurtban azt a kéziratban maradt művét (*De Monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem*) is megjelentette, amely már a – koronázási ceremónián éppen az országzászlók által megjelenített – Magyar Koronához tartozó kilenc ország történetéről, sőt címereiről is hosszabban értekezett.⁶³ Ötödrész szerintünk az sem lehet a véletlen műve, hogy Nádasdy országbíróságának kezdetét egyedül az a nádor- és országbírójegyzék (Caspar Jongelinus *Catalogus palatinorum et iudicum regni Hungariae* című összeállítás) teszi tisztsége ünnepélyes kihirdetésének, azaz a koronázás napjára (június 27-ére), amely első ízben éppen a *De Monarchia...* legvégén jelent meg.⁶⁴ Hatodszor az 1655. évi királykoronázást ábrázoló egyik metszetet maga Nádasdy készítette, ennek rézlemeze ugyanis megvolt pottendorf-i kastélyában.⁶⁵ Végül úgy tűnik, Nádasdynak különös érzékenysége volt arra, hogy a számára jelentős országos eseményeket, illetve a magyar politikai elitben történő előrelépéseit látványos műtárgyakkal tisztelje meg, miként ezt a nevezetes *Köpenyes Madonna*-kép (1663) is bizonyítja.⁶⁶ Azaz az „országablák” ősforrásának megrendelése ugyanarról a rendkívül érzékeny vizuális-logikai gondolkodásról tanúskodna. Persze nagy kérdés, hogy ez hova és milyen formában készült: esetleg az országbíró pozsonyi házába, netán a diéta valamelyik szimbolikus helyszínére?

A fentiek alapján tehát elképzelhetőnek tartjuk, hogy Nádasdy Ferenc az 1650-es években a 17. századi világi rendiség eszmevilágát hosszú távra meghatározó nagyapjának, Révay Péternek nemcsak koronátörténete második kiadásával és kéziratban maradt munkája közzétételével, de a képzőművészeti reprezentáció segítségével is örök emléket állított. Nevezetesen egy olyan műalkotás, akár egy valódi „emléktábla” megrendelésével, amely egyrészt egyszerre összegezte a neves koronaőr Szent Koronával kapcsolatos legjelesebb tetteit és gondo-

⁵⁹ Vö. a lakoma kapcsán: PÁLFFY 2004. 1087.

⁶⁰ Miként erről a számos példányban fennmaradt koronázási ordó és a ceremónia tényleges leírásai szépen tanúskodnak. MOL, I 45, fol. 451r és ÖStA, HHStA, ÁZA Kart. 5. Nr. 6. fol. 19. stb.

⁶¹ Amint ezt újabban TOMA Katalin részletesen bemutatta: TOMA 2007. 123.

⁶² BÓNIS 1981, főként 50–52, 61–71. és TESZELSZKY 2009. 318–322.

⁶³ RÉVAY Petrus: *De Monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem*. Frankfurt am Main 1659. [RMK III. 2058.] elsősorban 144–149, vö. BÓNIS 1981. 69–70.

⁶⁴ KULCSÁR Péter: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700 / A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Budapest 2003. 265 és TOMA 2007. 123., 43. jegyzet.

⁶⁵ A rézlemezeket tartalmazó fiókban: „1 stuck Prespurger einzug die Crönung Leopolds” SITTE, Alfred: Aus den Inventarien des Schloßes zu Pottendorf. *Berichte und Mittheilungen des Altertums-Vereines zu Wien* 40 (1907) 127.

⁶⁶ Történetét részletesen feltárta: BUZÁSI Enikő: A Köpenyes Madonna Árpásról: Jan Thomas Nádasdy Ferenc számára festett műve 1663-ból. (Meghatározás, datálás, attribúció). *Művészettörténeti Értesítő* 54 (2005) 3–4. sz., 245–286.

5. Matthäus Merian: I. Lipót koronázása, 1655.

Rézmetszet

A szerző gyűjteménye

latvilágának a Magyar Korona országaival összefüggő legfőbb elemeit, másrészt – akár az udvari kancellár, Szelepcsényi György Lipót-portréjára adott egyfajta válaszul is – kifejezte mind saját maga, mind a szabad királyválasztáshoz szívósan ragaszkodó világi rendek politikai eszmevilágát is. Ezt a mindenkori aktuális politikai helyzetnek megfelelően azután mind a 17. század második felében, mind II. József uralkodása alatt sokan vallották a magyar rendiségből újra és újra magukénak, ami jól megmagyarázná az „országtabla”-festmények későbbi változatainak elkészíttetését is.

Visszatérve magukhoz az országzászlókhöz: különösen izgalmasak e kérdések annak ismeretében, hogy noha országzászlók 1608-tól sematikus ábrázolásokkal már felbukkannak koronázási metszeteken,⁶⁷ az első eddig ismert olyan rézmetszet, amelyen felismerhető címeralakokkal szerepelnek, éppen Lipót főherceg 1655. évi egyházi szertartását mutatja be (5. kép). A többféle felirattal, sőt színezett formában fennmaradt, illetve a *Theatrum Europaeum* hetedik kötetében is megjelent metszet⁶⁸ zászlóinak címersora – ellentétben a Lipót-portrén láthatóval – viszont biztosan nem a koronázási zászlók vagy ezekkel kapcsolatban született ábrázolás alapján készült. Előképük ugyanis a német rézmetsző és címerfestő, Johann (Hans) Siebmacher (1561–1611) valamelyik – a 17. században mások által bővítve több ízben (1630, 1655–1667) is megjelentetett – címerekkel foglalkozó alapművéből (*Wappenbuch*, 1596; *Neue Wappenbuch*, 1605–1609 stb.) származik. A koronázási metszet zászlócímerei ugyanis mind azonosíthatóak Siebmacher 1594. évi Duna-térképének – utóbb Levinus Hulsius 1596-1597. évi nürnbergi kötetében megjelent – címersorleírásában láthatókkal, sőt szerepelnek már magán a térképen is, ami a félreértések elkerülése végett számunkra különösen lényeges.⁶⁹ Eszerint Magyarország (1), Dalmácia (2), Horvátország (3), Bosznia (4) és Kumánia (5) esetében a címerek az „országtabláról” is ismert, hagyományos ábrázolásúak voltak. Ám ezek mellett a metszetkészítő a Siebmacher-nél

⁶⁷ Lásd pl. 1608: VISKOLCZ 2007. 158; 1625: G. ETÉNYI Nóra: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. *Soproni Szemle* 54 (2000) 1. sz., 40. E példák sorát különböző külföldi és hazai gyűjtemények anyaga alapján még folytathatnánk. PAAS 1985–2007. passim.

⁶⁸ Az eddigi magyar és szlovák közlések (a teljesség igénye nélkül): HOLČIK 1986. 31. (50. kép); *Magyarország története 1526–1686*, I–II. Főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest 1987.² (292. kép); HANZELOVÁ 1993. Kat. 4. (Romeyn de Hooghe – Philip Bouttats), vö. még a különféle változatokra újabban PAAS 2005. P-2355–2356, PA-469.

⁶⁹ SZATHMÁRY 1987. 215–216. (Nr. 98) és SZÁNTAI II. 1996. 597.

szereplő (három futó kutyás) szlavón címert egy pajzson egyesítette a szerb vaddisznóval (6), az általa ismert orosz-lános bolgár címer (7) mellé pedig – nem tévedés – Havasalföld (8) és Moldva (9), sőt a Báthoryak (1594-ben Báthory Zsigmond fejedelem) nevezetes háromfogas címerét (10, persze Erdélyt jelképezve) is odahelyezte, a fogak számát viszont kettővel gyarapítva.

A rézmetszők mellett olykor persze még a Habsburg-udvar azon befolyásos tagjainak sem volt könnyű számba venni a Magyar Korona országait, akik személyesen, mégpedig igen előkelő helyen vettek részt a koronázási szertartás egyes eseményein. A jezsuitáknál tanult, neves cseh főkancellárnak, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovicnak

(1568–1628) III. Ferdinánd 1625. decemberi soproni koronázásának másnapján azonban feleségéhez (Polyxena z Pernštejna) írott spanyol nyelvű levelében majdnem sikerült. Ő csupán Galícia nevét hagyta ki, de hogy meglegyen a szokásos tíz országnév Ráma mellett Bosznia nevét is szerepeltette.⁷⁰ E hiba korábban a 16. századi királyi kettőspecséteken is előfordult.⁷¹

6. A Magyar Királyság Esterházy Miklós által vitt országzászlaja II. Ferdinánd 1618. évi pozsonyi koronázásáról

Fraknó, Esterházy Privatstiftung, Schatzkammer

Esterházy Miklós koronázási országzászlója 1618-ból

A fentieket röviden összegezve tehát kijelenthetjük: 1608-tól egészen az utolsó, az 1916 végi magyar királykoronázásig – amelyen (Ferenc József 1867. évi budai szertartásához hasonlóan) már a Magyarországhoz „visszatért” Erdély zászlaja is szerepelt⁷² – a Magyar Korona országait nagyjából mindig tíz olyan zászló képviselte, mint amilyen 1618. évi forrásunkban szerepel. Kisebbségek persze adódhattak, amire már 1618-ból is van példa. Szerencsénkre ugyanis II. Ferdinánd szertartásáról éppen a Magyar Királyság országzászlaja maradt fenn (6. kép), mégpedig annak köszönhetően, hogy ezt a koronázáson – miként a festett zászlókép felett forrásunkban, sőt már tervén is jól olvasható (2. és 4. kép) – a feltörekvő mágnás, a későbbi Esterházy Miklós nádor vitte, akinek utódai azt fraknói gyűjteményükben mind a mai napig megőrizték.⁷³

Ezzel kapcsolatban rögtön szükséges megjegyezni, hogy nem a zászlók tönkremenetele miatt, hanem azért kellett minden koronázásra újakat készíteni, mert mindenkorri vívők azokat a szertartás után „emlékbe” hazavihették.⁷⁴ Így például a Thurzó Szaniszló által 1608-ban vitt magyar országzászlót (6. táblázat) 1622-ben a nagyúr semptei várában őrizték, ám itt találjuk a halálát követő esztendőben (1626), majd tíz évvel később is, amikor a família kihalása után itteni

⁷⁰ MAREK, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna.* (=Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia B/1.) České Budějovice 2005. 440., Nr. 114. (1625. dec. 12., Sopron)

⁷¹ PÁLFFY 2005. 257, 259.

⁷² 1867: FALK – DUX 1867. 24. (a zászlók leírása) és 41. (a zászlóvivők jegyzéke), ill. újabban PÁL Judit: „Méltó föld” a koronázási dombhoz. Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepségek. In *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára.* Szerk. CZOCH Gábor – HORVÁTH Gergely Krisztián – POZSGAI Péter. Budapest 2008. 447–470; 1916: ÁBRÁNYI 1917. 84, 86.

⁷³ EP, Schatzkammer, K 709, vö. *Magyar hadtörténelmi emlékek* 1896. 805., Nr. 6858.

⁷⁴ Miként ezt 1712-ben már írásban is rögzítették: „Die 10 fahnen deren königreicher aber haben sich in die ritterstuben gestellt, biß Ihre Mayestät vorbei gangen, da ein jeder fahntrager mit dem seinigem weggangen, und solche für sich behalten.” ÖStA, HHStA, ZA Prot. Bd. 7. fol. 139. fol. 147.

ingóságait összeírták.⁷⁵ Az Erdődy család tagjai és leszármazottai ugyanakkor a 18–20. században több koronázási zászlót őriztek galgóci várak kápolnájában, mégpedig annál – a Szent Koronával díszített – Betlehem-oltárnál, amelynek mintájául egyenesen a pozsonyi koronázódóm 1735. évi új oltárfelépítménye szolgált.⁷⁶ A zászló hazavitele azután szokás maradt egészen az utolsó magyar királykoronázásig, hiszen Cziráky József gróf az általa 1916 végén vitt bolgár országzászlót még 1940-ben is dénesfai kastélyának díszes lépcsőházában őrizte.⁷⁷

Az Esterházy Miklós által vitt magyar országzászló ugyan a tervnek megfelelően – a korszak hadizászlóihoz hasonlóan – fecskefarkú és arany lángnyelvekkel díszített, illetve a régi hagyományok szerint tafotából készült, színe azonban nem fehér, hanem kék. Hogy eredetileg is ilyen volt, azt a fraknoi kincstárnak a nádor halála (1645) után összeírt, majd Pál fia által 1654 őszen készült leltárai is igazolják. Ezekben előbb „kék tafota, ország aranyozott zászlója”, majd „kék tafota aranyas zászló, Magyarország címere rajta” leírással szerepel.⁷⁸ Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy amikor 1618 kora nyarán a zászló készülhetett, megrendelője, az uralkodó nevében eljáró Magyar Kamara feltehetően nem tudott fehér selymet beszerezni vagy valamilyen okból megfestették azt. Miként ugyanis más forrásokból tudjuk, a koronázás magyarokat érintő különféle kiadásaihoz hasonlóan a zászlók elkészítésének költségeit is a pozsonyi kormány-szerv fedezte.⁷⁹ S noha festőjére ez ideig nem találtunk a kamara levéltárában adatot, személyét feltehetően azon magyarországi városi mesterek között kell keresnünk, akik arisztokraták és polgárok temetéseire is gyakran készítettek halotti (köztük országos világi-katonai főméltóságoknak magyar országzászlókat is) vagy főkapitányoknak hadizászlókat.⁸⁰ Ezt igazolja, hogy a következő magyar uralkodó, III. Ferdinánd 1625. decemberi soproni koronázásának zászlait az a David Bröckl (Preckel) kassai festő készítette,⁸¹ aki egyszerre dolgozott a magyar királynak és éppen aktuális urának, az akkor Kassán székelő Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek. Neki ugyanis ebben az esztendőben fedeles hintaján végzett szeg- és csataranyozást.⁸² Az 1625 végén éppen Sopronban tartózkodó, zászlókat már korábban is festő Bröcklt azért bízták meg a munkával, mert a nyugat-dunántúli szabad királyi városban nem akadt olyan mesterember, aki vállalkozott

⁷⁵ 1622: „Magyarország zászlója, kit Mátyás király koronázatakor őnagysága hordozott” KOMÁROMY András: Sempte és Galgócz hadi felszerelése 1622-ben. *Századok* 23 (1889) 408; 1626: „Magyarország zászlója, kit Mátyás király koronázatakor szegény úr hordozott” MOL, E 156, MKA Fasc. 87. Nr. 30. p. 2 és 1636: „Magyarország zászlója, kit Mátyás király koronázatakor az úr hordozott” uo. Fasc. 98. Nr. 4. p. 2.

⁷⁶ BUBRYÁK Orsolya szíves közlése nemrég megvédett, kéziratot doktori disszertációjából: *Családtörténet és reprezentáció. Erdődy György (1680–1759) programja a galgóci várkastély kialakításában*. ELTE BTK, Budapest 2009. 62–63.

⁷⁷ CSATKAI Endre: A dénesfai gróf Cziráky-kastély. *Soproni Szemle* 4 (1940) 1. sz., 36.

⁷⁸ 1645. nov. 2: THALY Kálmán: Gr. Eszterházy Miklós nádor kincstára. 1645. *Történelmi Tár* (1883) 765; 1654. nov. 16: betűhív közlésben „egi kék Taffotta aranyas Zaszlo Magyarorszag Czimber [sic!] raita” MOL, P 108, Rep. 8. Fasc. C. Nr. 33b. p. 11, kiadása: MERÉNYI Lajos: Az első herceg Esterházy fraknóvári ingóinak leltára 1654-ből. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 10 (1903) 173.

⁷⁹ „quae [ti. vexilla] Regia Camera Hungarica praevis curabit fieri” KOVACHICH 1790. 140. (1712)

⁸⁰ GARAS 1953. 71–73; Jankovich Miklós (1772–1846) *gyűjteményei*. (=A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2002/1.) Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest 2002. Kat. 283–284 (PÁLFFY Géza); a temetési országzászlókra VISKOLCZ 2009. 249.

⁸¹ „propter certa, ad coronationem serenissimi Ferdinandi regis Hungariae Sopronii depicta vexilla” járó hátralékos fizetésével (68 birodalmi tallérral) még 1627 februárjában is tartozott neki a Magyar Kamara. BOTTLÓ Béla: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. IV. *Művészettörténeti Értesítő* 9 (1960) 3. sz., 243. (Nr. 851) és ÖStA, FHKA, AHK, HFU rote Nr. 131, Konv. 1627. Febr. fol. 72. E zászlók festett voltát egy egykorú német nyelvű metszet is kiemeli: „auff welches getragen seynd worden 10 schöne Fahnen / der 10 zu Vngarn gehörigen Königreichen / in welchen jedliches Königreichs Wappen gemahlt war”. In *Kurtze Beschreibung Der Vngarischen Königlichen Krönung, deß Durchlauchtigsten (...) Herrn Ferdinandi III. Zu Vngarn / Dalmatien / Kroatien / vnnd Slavonien / etc. Königs / Ertzhertzogs zu Oesterreich / etc., So beschehen zu Oedenburg den 8. Decemb. Anno 1625*. s. l. 1625. 5. [ÖNB 560.724–B. Alt. Mag.], vö. sematikus ábrázolásuk: PAAS 1994. P–1075.

⁸² GARAS 1953. 139.

volna a megtisztelő, de igen komoly feladat elvégzésére. A rendelkezésre álló rövid idő miatt ez valóban nem csekély kihívás volt. A szabót is saját megbízási díja költségeiből fizető festő ugyanis a zászlókhoz szükséges anyagokat csupán dupla áron szerezhette be, miközben segédekkel a szokásos munkabér háromszorosan tudott csak munkájához felfogadni.⁸³ Bröckl példája ugyanakkor egyúttal azon véleményünket igazolja, hogy a művészeti-kulturális kapcsolatok a három részre szakadt Magyarországon az egymással politikai-katonai szempontból ellenségévé vált felek között mindvégig elevenek maradtak.⁸⁴

Esterházy Miklós mindkét oldalán azonos módon festett országzászlaján – a koronázási ordóban szereplő terveknek szinte teljesen megfelelően – valóban a Magyar Királyság bevett címere, az ún. koronás magyar kiscímer látható. Szerény különbséget csupán az jelent, hogy a terven szereplő doborpajzs helyett a festő a kor szokásainak sokkal jobban megfelelő – az „országablakon” és a Lipót-portrén is megfigyelhető – reneszánsz pajzsot készített, amelyet babérkoszorúval vett körbe. A későbbi koronázási zászlókkal ellentétben ugyanakkor, melyeken (legalábbis IV. Ferdinánd 1647. júniusi szertartásától) szinte mindig szerepelt a megkoronázott uralkodó neve és a koronázás pontos dátuma is,⁸⁵ ezen még csupán a [felül:] „REGNI HVNGARIAE. [alul:] 1618.” aranyfelirat olvasható. A zászlórajz terve alapján azonban 1618-ban feltehetően még csupán ezt a „megrendelést” kapta a kamarától a zászló festője (lásd a 4. képen: „Hungariae”).

Végül kiemelt figyelmet érdemel, hogy a címerpajzs felett a zászló mindkét oldalán a Szent Koronának egy tudunkkal ez ideig sohasem vizsgált, elülnézeti ábrázolása látható (7. kép), miként ez igaz az ordó zászlajának koronaképére is. Bár ezek természetesen komolyabb elemzést igényelnek, első vizsgálatra úgy tűnik, hogy jelentősebben eltérnek mind a Révay Péter 1613. évi művében, mind az „országablakon” látható koronaképektől, és leginkább talán a Jeszenszky János (Johannes Jesenius) II. Mátyás koronázásáról előbb kéziratban elkészült, majd 1609-ben nyomtatásban, nemrég pedig modern kiadásban is megjelent korona-változataihoz állnak legközelebb.⁸⁶ A fentiekben elmondottak ismeretében nem lehet kérdés, hogy mind a koronázási ordó, mind az országzászló festője számára a – zászló esetében különösen gondosnak nevezhető – koronaképhez a mintát egy olyan előkép vagy előképek (rajz vagy festett ábrázolás) szolgáltathatták, amelyek 1608 nyarán–őszén készülhettek. Nevezetesen a korona előbb Prágából Bécsbe, majd onnan Pozsonyba érkezése, majd a szertartást követően a koronáladába való visszahelyezése között. (Történetünk érdekességét ráadásul tovább fokozza, hogy a sokat idézett ordó külső oldalán a Szent Korona egyik legkorábbi hátulnézeti ábrázolása is megtalálható.⁸⁷) Azt azonban, hogy Jeszenszky és az 1618. évi

7. A Szent Korona a Magyar Királyság 1618. évi koronázási országzászlaján
Fraknó, Esterházy Privatstiftung, Schatzkammer

⁸³ Miként mindezt 1627 eleji kérelmeiből tudjuk. ÖStA, FHKA, AHK, HFU rote Nr. 131, Konv. 1627. Febr. fol. 67–69.

⁸⁴ *Európa színpadán* 2009. 108–112.

⁸⁵ Erről az Esterházy László által vitt és eredetiben is fennmaradt horvát zászló tanúskodik: „F[ERDINANDUS] IIII CORONATVS IN REGEM HV[N]GARIAE DIE / XVI IVNII ANNO D[OM]INI MDCXL VII”. EP, Schatzkammer, K 691, vö. *Magyar hadtörténelmi emlékek* 1896. 807. (Nr. 6862).

⁸⁶ JESSENIUS 1609. sine pagina; TESZELSZKY 2009. 12–15. kép

⁸⁷ Miként erről már egy korábbi írásunkban is hírt adtunk. PÁLFFY Géza: A Szent Korona és a koronálada balesete 1638-ban. In „Nem süllyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX*.

zászlófestő milyen – esetleg azonos vagy „rokon” – forrás(ok) alapján dolgoztak, további történeti-művészettörténeti kutatásoknak kell feltárniuk, mégpedig a 17. század eleji koronaábrázolások genealógiájának gondos összeállításával. A Szent Korona 1608. évi hazatérésével együtt járó örömteli felbuzdulás közepette ugyanis feltehetően többen lerajzolták (pl. a címereket is festő, későbbi neves soproni polgármester, Lackner Kristóf biztosan) vagy lerajzoltatták (Jeszenszky és Révay Péter majdnem bizonyosan) a királyi felségjelvényt.⁸⁸

Eltérő külföldi (udvari) és magyarországi (rendi) címerhagyományok

Az 1618. évi zászlóképek kapcsán még egy fontos jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet, ami a 17. századi különféle országcímersor-ábrázolások ikonográfiai előképeinek vizsgálata szempontjából is döntő jelentőségű lehet. Nevezetesen arra az első látásra érthetetlen körülményre, hogy II. Ferdinánd koronázási zászlóinak és érméjének országcímerai nem egyeztek teljesen. Míg Galícia esetében a zászlón három, az érmen csupán két korona szerepelt, addig Bulgária zászlaján – mint idézett forrásunk szerint már 1608-ban is – három jobbra futó vadászkutya (agár), az érmen viszont (mind 1608-ban, mind 1618-ban) egy hárántpólyában futó állat (kutya vagy farkas) volt látható, amely hasonlít Szlavónia ugyancsak – bár vízszintesen – futó nyestjéhez.⁸⁹ Galícia és Bulgária címere csaknem ugyanígy szerepelt II. Rudolf már említett kettőspecstjén, sőt a császár prágai szarkofágján Bulgária címerét is mind a mai napig egy – ugyan bal – hárántpólyában futó állat díszíti.⁹⁰

Miként erre nemrég már több helyen utaltunk,⁹¹ e címereltérés elsősorban azzal áll összefüggésben, hogy eddigi ismereteink szerint elsőként a nürnbergi rézmet-sző, Virgil Solis (*Wappenbüchlein*, 1555), majd őt követve a bécsi Habsburg-udvar heroldja, Hans Francolin (*Wappenbuch*, ca. 1565) összekeverte Szlavónia futó nyest és Bulgária futó (három) vadászkutyás címerét. Mivel pedig a hagyományokhoz való ragaszkodás a címerekkel történő művészeti reprezentációban is igen szilárd volt, e csere hosszú ideig élt tovább még a 17. században is. Természetesen elsősorban olyan mesterek művein, akik – ez hangsúlyozandó: legalábbis a Magyar Korona országainak címerai kapcsán – ezt a német-osztrák címergyűjtőkhöz köthető külföldi (részben bécsi udvari) hagyományt követték, azaz olyan előképet alkalmaztak, amelyen a szlavón-bolgár címercsere élt tovább. Ez igaz például a *Tripartitum* 16. század végi bécsi kiadásaira, vagy Hevenesi Gábor nevezetes *Parvus Atlas Hungariae...* című munkájára (1689), amely ugyancsak a császárvárosban látott napvilágot.⁹² Ám ez a címerhagyomány mutatható ki a nagyszombati kalendárium 1683. évi Justus van Nypoort vagy az 1689. évi Johann Sigmund Schott készítette címlapképein (az utóbbin már a részben felszabadított Erdély címere is látható), de azon a nemrég előkerült *Patrona Hungariae*-képen is, amelynek nyugat-magyarországi festője éppen az utóbbi kalendárium-címlapot használta ikonográfiai forrásként a Batthyány család számára készült munkájához.⁹³ Ezt a gondos művészettörténeti elemzés mellett szépen igazolja az is, hogy festményén – a

születésnapjára. Főszerk. JANKOVICS József. Budapest 2007. főként 1442–1444.

⁸⁸ Hasonló véleményen van TESZELSZKY 2009. 183–184.

⁸⁹ HLINKA 1966. 14–15. (1. ábra, 1608) és 18. (VIII/7. tábla, 1618); HUSZÁR 1973. Nr. 349 és 363 (1608, 1618); ill. a régebbi irodalomból IVÁNYI 1989. 73 és újabban TESZELSZKY 2009. 10. kép (1608).

⁹⁰ POSSE 1912. 25. (Tafel 39/3–4); *Die Kunst am Hofe Rudolfs* 1990. 26. (20. kép).

⁹¹ PÁLFFY 2005. 264; PÁLFFY 2008b. 52; vö. még IVÁNYI 1989. 48, 80–81 és VÁRALJAI CSOCSÁNY 2005. 80–81.

⁹² *Mátyás király öröksége* I. 2008. Kat. II–22–23. (BERKES Katalin), ill. SZÁNTAI I. 1996. 222–223 és HEVENESI, Gabriel: *Parvus Atlas Hungariae. Viennae 1689.* (=Veröffentlichungen des Finnisch-Ungarischen Seminars an der Universität München, Series C, Bd. 4.) Hg. von NEHRING, Karl. München 1976. kihajtható címertábla.

⁹³ Az említés sorrendjében GALAVICS 1986. 100. (46. kép), 120. (56. kép) és BUZÁSI 2007, főként 118–126.

közismert magyar kiscímert kivéve – a címerek és a zászlók színei egyaránt jelentősen eltértek mind az „országablak”, mind a koronázási zászlók hagyományos színeitől. (A bécsi egyetem magyar anyakönyvének 1632. évi említett címersora esetében feliratok és országgrangsor hiányában ugyanakkor sajnos nem dönthető el biztosan, hogy ennek címercserés előkép szolgált-e mintájául, bár a címerek elhelyezése alapján magunk ezt tartjuk valószínűbbnek.)

A szlavón–bolgár címercserével párhuzamosan egyes esetekben még egy további változás is bekövetkezett valamikor az 1560-as években. Egyes ábrázolásokon ugyanis Bulgária címerén nem egy harántpólyában futó állat, hanem egy jobbra ágaskodó oroszlán bukkan fel, amely nagyon hasonlít a Kumánia címerén láthatóhoz. I. Ferdinánd 1565 nyári bécsi gyászszerződésén a magyar igényországok említett közös zászlaján például már ez szerepelt, de ott találjuk Rudolf császár prágai szarkofágján is (szintén az igényországok négyelt címerpajzsán).⁹⁴ Ám Bulgária területére helyezve Johann Siebmacher említett Duna-térképén (1594), sőt már Gerard de Jode (1509?–1591) 1567. évi Magyarország-mappájának alsó címersorában is így látható.⁹⁵ Utóbb ez a szlavón–bolgár címerpáros is hosszú ideig tovább élt. Így szerepelt például az említett 1655. évi koronázási metszet (5. kép) mellett a német hadmérnök és térképész, Martin Stier (1630–1669) 1664-ben Bécsben megjelent, tizenkét lapos Magyarország-mappáján, valamint Johannes Lucius (horvátosan Ivan Lučić, 1604–1679) és Joan Blaeu (1596–1673) Zrínyi Péter horvát–szlavón bánnak ajánlott, nevezetes Illyricum-térképén (1666) is.⁹⁶ Ezt a felsorolást még hosszasan folytathatnánk.

A kérdést még bonyolultabbá teszi, hogy a címergyűjtők e „tévedéseit” magyar hatásra vagy magyarországi környezetbe kerülve, elsősorban a jól ismert szlavón címer esetében idővel részben javították. Így például Rudolf király többször említett magyar kettőspeccétjén már Szlavónia – 1496-ban II. Ulászlótól kapott – futó nyestes címerpajzsa szerepelt, Galícia esetében viszont csak két korona volt látható. Mindez így maradt a 17. században összes magyar királyutódja kettőspeccétjén is.⁹⁷ S ami számunkra a legfontosabb: a kettőspeccét Magyar Koronához tartozó országcímerei teljesen megfeleltek II. Mátyás és II. Ferdinánd említett koronázási érmei országcímorsójának. Ám ismerünk olyan példát is, amikor az oroszlanos bolgár címet meghagyva korrigálták magyarországi (rendi) környezetben Szlavónia hibás címerét. Ez történt például az egyik 18. századi Pálffy-nádor említett, eredetileg a pozsonyi Szent Márton-templomba készült halotti címere esetében.

Bár a jövőben az egyik legizgalmasabb feladat a Magyar Korona országaira vonatkozó összes 16–18. századi címensor szisztematikus összegyűjtését követően ezek „genealógiájának” összeállítása lesz, már a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján is tehetünk néhány fontos megállapítást. Az osztrák–német területeken, illetve bécsi udvari környezetben megjelent különféle címereskönyvek és egyéb nyomtatott címorsók a kora újkorban elsősorban festőknek, rézmet-szőknek és térképészeknek szolgáltak előképül – miként ez Francolin heroldnak a 16. század második felében kifejezett célja volt.⁹⁸ A királyi kettőspeccétek viszont – talán az Udvari Kancellária és az Udvari Kamara segítségével – a koronázási érmek tervezőinek és vésőinek nyújtottak a címerek kapcsán meghatározó előképeket. Az „országablak” nevezetes felső címergyűjtőjének ugyanakkor a címerek és országnevek bemutatott szinte teljes egyezése miatt véleményünk sze-

⁹⁴ PÁLFFY 2008b. 45. (5. kép) és PÁLFFY 2010. 562. (11. kép); ill. *Die Kunst am Hofe Rudolfs* 1990. 26. (20. kép).

⁹⁵ 1594: SZATHMÁRY 1987. 215. (Nr. 98) és SZÁNTAI II. 1996. 597; 1567: SZATHMÁRY 1987. 161. (Nr. 70) és SZÁNTAI I. 1996. 277.

⁹⁶ Stier: ÖNB Kartensammlung FKB C 61, vö. SZÁNTAI II. 1996. 615–616; Blaeu: uo. I. 62–64.

⁹⁷ POSSE 1912. 27. (Tafel 44/1–2) „II. Mátyás”; 30. (Tafel 52/1–2) „II. Ferdinánd”; 34. (Tafel 58/1–2) „III. Ferdinánd”; 37. (Tafel 66/1–2) „I. Lipót”, ill. KUMOROVITZ 1965. 212–213.

⁹⁸ „grosser Mißbrauch und unordnung bey den Malern, Kupfferstechern, Formschneydern und andern dergleichen bißher erschienen unnd noch täglich erscheinet” FRANCOLIN, Johann von: *Weyland Kayzers Ferdinandi sälinger vnd hochloblichster gedächtnus / vnnd dem ganczen hochberhümbten hauff Österreich angehörig Wappen*. Ausgburg [ca. 1565], sine pagina.

rint – bár valószínűleg csupán indirekt módon – a királysági rendek számára oly fontos koronázási zászlók bemutatott címersorozata szolgált követendő mintául.

A zászlóvivők: a világi elit hatalmi reprezentációja

A koronázási országzászlók nemcsak a Magyar Királyság egykori jelentős politikai-hatalmi státusának hangsúlyozásában játszottak szerepet. Mivel a koronázás a kora újkorban a magyar rendi állam legfontosabb reprezentációs eseménye volt, amely az ország politikai jelentőségét, régi hagyományait és szuverenitását egyaránt kiemelte, lehetőséget kínáltak a világi elit tagjainak saját hatalmuk kifejezésére is – miként részben így volt ez a szertartás más eseményein szerepet vállaló előkelők, még a koronázási díszbebéd étekfogói esetében is.⁹⁹ Nem véletlenül hangsúlyozta már 1561 tavaszán Nádasdy nádor, hogy ezeket a báróknak és fiaiknak kell vinni az uralkodó előtt. A magyar felségjelvényt a koronázási templomba kísérvő, a ceremónia különféle helyszínein ajtónállóként vagy étekfogóként szolgáló előkelőkkel ellentétben a zászlóvivők szerepét számottevően növelte, hogy ők az ünnepség szinte minden helyszínén kiemelt helyet kaptak.

Gregoriánczy Pál 1561. évi javaslatával ellentétben a zászlóvivők az egyházi szertartás után nem csupán a világi eskü színhelyéig vettek részt a ceremónián, hanem annak utolsó pillanatáig, még hozzá kibontott vagy – mint a korban mondták – „megeresztett zászlókkal” (*expensa vexilla*).¹⁰⁰ I. Lipót 1655. évi koronázásán az előre elkészített és korábban a várban őrzött zászlókat – a koronához hasonlóan – már a szertartást megelőző napon, ám még feltekerve szállították a koronázódómba, ahol a sekrestye falánál helyezték el őket.¹⁰¹ Másnap a ceremónia alatti bevonulás alkalmával pedig – miként annak idején mind Nádasdy nádor, mind Gregoriánczy püspök javasolta – valóban az uralkodó előtt haladtak, őket ugyanis már csak a Habsburg dinasztikus-nagyhatalmi reprezentációban is szerepet játszó heroldok (a két birodalmi, a magyar, a cseh és az osztrák), majd maguk a koronázási jelvények vivői követték.

A zászlóvivők párosával érkeztek, mégpedig a királyi titulaturával éppen fordított sorrendben, azaz elsőként mindig Bulgária és Kumánia, utolsóként Dalmácia és Magyarország zászlaja. Az oltárnál azután – miként az említett 1655. évi metszet oldalról (5. kép), egy 1687. évi pedig hátulról mutatja¹⁰² – általában két csoportra oszlottak: öt zászlóval a nádor, öttel pedig a kivont kardot tartó lovászmester mellett sorakoztak fel.¹⁰³ Mivel igen jelentős méretűek (a fennmaradt kora újkori példányok alapján kb. 120/190 × 180/310 cm) voltak (talán egyedül Magyarország zászlaja volt néha nagyobb a többinél), messziről is felhívták magukra és vivőikre a figyelmet. Az egyházi szertartást követően a koronázási menetben ismét kettesével, a már említett sorrendben vitték őket, az egyes állomáshelyeken (ferences templom, világi eskü, koronázási domb és lakoma) pedig újra és újra

⁹⁹ PÁLFFY 2004. 1043–1045.

¹⁰⁰ PÁLFFY 2008a. 501. (Nr. 1) és OSzK, Kt., Fol. Germ. 1116. fol. 73, vö. még TAKÁTS Sándor: A régi zászlóinkról és lobogóinkról. In uó: *Hangok a multból*. Budapest [1930.] 57.

¹⁰¹ „Praebunt magnates et proceres cum nobilitate Hungarica, quos sequentur vexilla decem regnorum (quae quidem involuta pridie coronationis ex arce in ecclesiam deportentur et parieti Sacristiae inclinentur) expensa gestantes bini ac bini.” ÖStA, HHStA, ÁZA, Kart. 5. Nr. 6. fol. 19; „allezeit zween und zween miteinander, und seint selbige fahnen des tags vorhero auß dem schloß in die thumbkhürchen eingewickelter übertragen worden.” ÖStA, HHStA, ZA, Prot. Bd. 1. p. 515 és ÖStA, HHStA, ÁZA, Kart. 5. Nr. 6. fol. 3. (1655).

¹⁰² Az utóbbi: TILCSIK György: Újabb forrás I. József magyar királlyá koronázásáról. *Levél-tári Szemle* 37 (1987) 2. sz. (5. kép)

¹⁰³ „Stabunt autem hoc ordine, ut dominus Forgach [ti. Forgách Ádám], loco domini agazonum magistri cum ense nudo, una cum quinque proceribus vexilla regnorum gestantibus in sinistro latere, palatinus vero cum reliquis 5 vexillis a dextro ad cornu evangelii se sistant.” ÖStA, HHStA, ÁZA Kart. 5. Nr. 6. fol. 20. (1655). Egy portugál szemtanú 1687-ben ugyanerről írt: BÁN Péter: Egy portugál szemtanú tudósítása I. József 1687. évi koronázásáról. *Levél-tári Szemle* 35 (1985) 1. sz., 59–60.

kiemelt helyet kaptak, egészen a nyilvános díszebéd színhelyéig, ahol utolsó alkalommal voltak minden idegen és magyar jelenlévő számára láthatóak.¹⁰⁴

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy koronázási zászlót vinni komoly megtiszteltetés volt. Miként azonban ezt Nádasdy nádor 1561. márciusi javaslata örök érvénnyel lefektette, a zászlóvivők csakis a világi főrendek közül kerülhettek ki. Ezt az összes 16–17. századi koronázáson be is tartották, amint ezt minden egyes ceremónia esetében sikerült rekonstruálnunk (2–12. táblázat). Sőt, számos esetben mind a zászló vitelére javasolt, mind az azt ténylegesen vivő személyek névsorát ismerjük, olykor ugyanis betegség vagy más okból bekövetkező távollét miatt a koronázási ordóban szereplők helyére újjak léptek. 1608-ban például a Magyarország zászlaját haláláig megőrző, említett Thurzó Szaniszló a hiányzó Zrínyi V. Miklós helyét foglalta el, holott őt eredetileg csupán Kumánia zászlajának vitelére jelölték. Ennek köszönhetően az ő helyét testvére (Thurzó Miklós) foglalhatta el. Amennyiben viszont a koronázás ceremóniájának leírója utólag csupán az előírásokat tartalmazó ordó alapján dolgozott, úgy járhatott, mint a híres Jeszenszky János, aki – ennek dacára persze igen értékes – munkájában nem követte e változásokat.¹⁰⁵

Míg a 16. század második felében – a két koronázás idején nádor nem lévén – a királyi helytartó posztját betöltő főpapok játszottak meghatározó szerepet a zászlóvivők kijelölésében, addig 1608-tól e téren a palatinusok szava volt döntő.¹⁰⁶ Mellettük csupán a mindenkori udvarmestereknek lehetett még ebbe jelentősebb beleszólásuk. S noha 1490-ben a méltóságsornak megfelelően jutott Losonczy tárnokmesterre a királyi zászló vitele, a 16. század közepétől ritkán emelt koronázási zászlót országos főméltóság a magasba. Nádasdy nádor szavainak megfelelően inkább a bárók (legyenek akár az ország tisztségviselő bárói, azaz főméltóságai vagy magyar bárói címet szerző mágnások) fiai jutottak e téren szerephez. A zászlóvivők többségét ezért mindvégig a Magyar Királyság vezető arisztokrata familiái adták. A 17–18. század fordulóján így már csekély számban akadt olyan közöttük, aki ne grófi címmel rendelkező családból származott volna (12. táblázat). A koronálását kísérőkkel és a lakoma étkefogóival ellentétben az országzászlók vivői közé köznemesek sohasem kerültek be.

A nádorokkal való kapcsolat és a gyermekek aktuális száma miatt a zászlóvivők névsorai persze nem nyújthatnak a magyar arisztokráciáról tényleges „tükörképet”. Mégis önmagáért beszél, hogy az 1563 és 1712 között tartott kilenc királykoronázás 87 zászlóvivőjét többségében a korszak hosszú időn át meghatározó familiái adták: az Esterházy (9 fővel), a Forgách (7), a Nádasdy (5), az Erdődy (4), a Pálffy (4), a Rákóczi (3), a Zrínyi (3), a Thurzó (3), a Széchy (3) és a Barkóczy (3). Közülük csupán az utolsó tartható kivételnek, elsősorban annak köszönhetően, hogy katonai pályát befutó császári kamarás, Barkóczy László két egymást követő koronázáson (1647, 1655) is a zászlóvivők között szerepelt, ami ritkaságnak számított. A zászlóvitel a régi arisztokrata családok gyermekei esetében ugyanis általában csupán egy állomás volt az ifjú pályáján.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Mindezekre lásd OSzK, Kt., Fol. Lat. 3497. fol. 3. és MÜLLER, Joseph Godehard: Carlo Caraffa Vescovo d’Aversa. Relatione dello stato dell’imperio e della Germania fatta dopo il ritorno della sua nuntiatura appresso l’imperatore 1628. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 23 (1860) 282–283. (1625); OSzK, Kt., Fol. Germ. 1116. fol. 73–74. (1647); ÖStA, HHStA, ÄZA, Kart. 5. Nr. 6. fol. 21–22 és ÖStA, HHStA, ZA, Prot. Bd. 1. pp. 514–515. (1655); Uo. Bd. 4. fol. 253–254 és fol. 261–262. (1687); uo. Bd. 7. fol. 139–140 és fol. 145–147. (1712).

¹⁰⁵ JESSENIUS 1609. sine pagina.

¹⁰⁶ Vö. pl. 1647-ből „Die insignia regia werden in der kirchen in volgender ordnung durch die ungerische herrn, so herr palatinus benennen wirdt, getragen werden.” OSzK, Kt., Fol. Germ. 1116. fol. 3–4.

¹⁰⁷ Ezért írhatta Rákóczi László naplójában, hogy „annak szokott módja szerént megkoronáztatván Leopold herceg ő felsége a magyarországi királyságra, adtak nékem is kezemhez egy zászlót, és késértük ki a városból theatrumokhoz ő felségét, s véghezmenvén az koronázat, kísértük fel a várba ő felségét, s maradtam ott fenn aztán ebéden is a szolgálatra több urakkal együtt.” *Rákóczi László naplója*. (=Magyar Hírmondó) Közzéteszi HORN Ildikó, utószó: R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest 1990. 142.

Egy-egy feltörekvő arisztokrata életében ugyanakkor ez akár igen fontos, sőt jelképes esemény is lehetett. A későbbi nádornak, Esterházy Miklósnak 1618-ban bizonyosan az volt, hiszen a koronázás alatt a bárók közül elsőként ütötték arany-sarkantyús vitézzé (ekkor a ferences templomban egy rövid időre másnak kellett átadnia később féltve őrzött kék országzászlaját), másnap pedig már királyi udvarmester, azaz országos főméltóság lett.¹⁰⁸ De ugyanekkor Károlyi Mihály is örülhetett annak, hogy noha utolsóként vitte Bulgária zászlaját, nemrég (1609) elnyert bárói címe után családjából elsőként ő érezhette magát igazán a világi elit befogadott tagjának. Esterházy Miklós pedig nemcsak az általa vitt zászlót őrizte meg gondosan, hanem 1625-ben nádorként már két – időközben báróvá emelt¹⁰⁹ – testvérét (Dánielt és Pált) is bejuttatta a zászlóvivők közé. Hasonló csupán 1608-ban a későbbi nádor (1609–1616) Thurzó Györgynek, 1625-ben és 1647-ben a volt nádor (1618–1621), Forgách Zsigmond befolyásos családjának, 1655-ben a Barkóczyaknak, végül 1712-ben Esterházy Pál nádornak (1681–1713) sikerült. Ő ekkor családja különböző ágaiból már három fiút protezsált be a zászlóvivők közé.

Különleges utótörténet: egy hagyományörző levéltáros az utolsó magyar királykoronázáson

A koronázási zászlókat bemutató 1618. évi nevezetes forrásunk története nem ért véget a 17. században. Azt ugyanis eredetileg nem a Magyar Királyi Kancellária, hanem a Magyar Kamara levéltárában őrizték, feltehetően éppen amiatt, hogy a kamara – mint a fentiekben láthattuk – segítségével készíttethesse el a ceremóniára a tíz országzászlót. 1725. október 22-én azonban a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellária a következő kéréssel fordult a pozsonyi kormány-szervhez: mivel arról értesültek, hogy a kamara rendelkezik „az ország Szent Koronájához tartozó országok igazi és valódi rajzaival”, ezért ezeket küldjék meg a kancelláriának.¹¹⁰ Miután a kamarai levéltár régi iratai között, nevezetesen II. Ferdinánd koronázási ordójában ezeket valóban megtalálták, mégpedig a festett országzászlókkal, december 5-én a kamara eleget tett a kancellária kérésének.¹¹¹ Forrásunk így került át későbbi őrzési helyére, a kancelláriai levéltárba, ahol utóbb – más koronázási iratokhoz és ordókhoz hasonlóan – a 19. század végén feltehetően a történész-levéltáros Tagányi Károly (1858–1924) által létrehozott-rendezett *Acta diaetalia* irategyüttesben nyert végső elhelyezést.¹¹² Historikuselődjeink közül tehát ő láthatta először a becses iratot, s jöllehet a heraldika ügyeiben is jártas történész volt,¹¹³ nem tette azt közzé.

Ám ugyanez igaz mind Takáts Sándorra (1860–1932), mind Bartoniek Emmára (1894–1957), akik 1917-ben és 1919-ben mindketten látták forrásunkat. Az akkori szokásoknak megfelelően ugyanis az Országos Levéltár – valószínűleg vagy a kancelláriai referens Tagányi, vagy a jogtörténész Baranyai Béla (1882–

¹⁰⁸ SZALAY—SALAMON I. 1863. 28–29 és újabban PÁLFFY Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). *Századok* 143 (2009) 4. sz., 878–879.

¹⁰⁹ Uo. 121. jegyzet.

¹¹⁰ „veras et genuinas descriptiones insigniorum ad Sacram regni Coronam spectantium regnorum” MOL, A 35, 1725: No. 134 (1725. okt. 22., Bécs)

¹¹¹ „Descriptiones insigniorum ad Sacram regni Coronam spectantium regnorum inter antiqua regii huius cameralis archivi acta primum repertas, et ex ordine coronationis Divi condam Ferdinandi Secundi in regem Hungariae Posonii 1ma Julii anno 1618 intercessae ad amussim extractas, ac una cum vexillis depicta” MOL, E 15, 1725. Dec. 5. C. 1. Cancellaria Hungarica (fol. 776, 1725. dec. 5., Pozsony).

¹¹² Már erről tanúskodik a 20. század elejéről: MOL, A szekció. A mindenkori referensnél lévő mutatók, benne Takáts Sándor jegyzetei *Az Országgyűlési Emlékekben lévő kancelláriai iratok* címmel.

¹¹³ Csánki Dezső írta nekrológiájában róla: „Gyakran bízták rá a heraldika és genealógia, közjog, helytörténet és levéltári szak körében felmerülő jelentősebb kérdések tanulmányozását, s e nemű jelentéseit is mindig kiváló tudás, eredeti felfogás és gondos mérlegelés jellemző.” Csánki Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). *Levéltári Közlemények* 2 (1924) 207.

1945), akkori alleveltárnok segítségével¹¹⁴ – számos kulcsfontosságú egyéb koronázási dokumentummal együtt II. Ferdinánd koronázási ordóját is rendelkezésre bocsátotta mindkettőjüknek.¹¹⁵ Takáts ugyanis a Képviselőház által „a magyar koronázás leírását tartalmazó, a régi koronázásokra is visszatekintő mű megírásával lett megbízva”,¹¹⁶ főként a kora újkorra vonatkozóan, Bartoniek pedig – az akkor még a Magyar Nemzeti Múzeumban működő Széchényi Könyvtár munkatársaként – a középkori szertartásokat kutatta. Takáts magyar nyelven még részletes kivonatokat is készített az 1618. évi ordóról,¹¹⁷ ám az Osztrák–Magyar Monarchia bukása után a király nélküli királyságban a koronázások története – amelyre a kiváló piarista a 20. század elején hosszabb időn át folytatott anyaggyűjtést – érthetően kiesett a történészek érdeklődésének köréből. Így az is komoly eredménynek számított, hogy Bartoniek 1939-re elkészítette monográfiáját a magyar királykoronázások történetéről.¹¹⁸ Ebben a zászlóábrázolásokról azonban nem tett említést. De Baranyai Béla segítségével köszönhetően a forrást 1917-ben majdnem bizonyosan látó Illés József (1871–1944) jogtörténészt sem inspirálták a zászlóképek kiadásra.¹¹⁹

Mindezek dacára a nevezetes zászlósor a 19–20. században több ízben szerepet kapott. Sajnos azt jelenleg nem tudjuk, hogy 1725-ben a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának miért volt rá szüksége. A Német-római Birodalom bukása (1804) után viszont 1806-ban az új uralkodói nagy titkospecsét és a királyi nagycímer szükségessé vált újratervezésekor a magyar politikai elit konkrétan felhasználta annak érdekében, hogy a Magyar Korona országainak régóta éltetett hagyományát a pecséten és a címeren egyaránt érvényre juttassa. Am hiába tervezte meg éppen az 1618. évi koronázási zászlókat magában foglaló iratunk alapján Pálffy Károly kancellár (1787–1807) a titkospecsét szívpajzsába a Magyarország és kilenc igényországa címerét (az ún. középcímert), törekvése nem járt sikerrel. Az osztrák (Habsburg) dinasztikus és a magyar állami/rendi érdekek – ellentétben a 16. század második felével – Galícia és Lodomeria (Volhínia) kapcsán az aktuálpolitikai helyzetnek megfelelően ekkor már annyira eltértek egymástól, hogy Bécsben nem fogadták el a Lengyelország 1772. évi felosztásakor megszerzett tartományoknak a Magyar Korona alá tartozását.¹²⁰

A királykoronázásokon a Magyar Korona országainak hagyományát ugyanakkor a magyar politikai elit szívósan éltette tovább. Még akkor is, amikor a 20. század elején, az I. világháború kudarcai közepette az egyre kiúttalanabbnak tűnő jelen és a visszavágyott dicső (középkori) múlt között már óriási szakadék tátongott. IV. Károly király (1916–1918) 1916. december 30-án tartott budai koronázásáról így joggal, ám a kora újkor kutatói számára óriási meglepetést keltve jegyezték fel a következő esztendőben megjelent *Koronázási albumban*:

„Az ország zászlóvivőinek csoportja egy darab újjáéledt történelem [...]. Az országzászlók tudvalevően csak a Habsburgok kora óta szerepelnek; ősi szokás szerint minden koronázásra új zászlók készülnek. A mostani koronázáson használt zászlókat a II. Ferdinánd király koronázása alkalmára készült zászlók mintájára tervezte Csánki Dezső országos főlevéltáros utasításainak megfelelően Sebestyén József festőművész. Fecskefarkú alakúak, egyforma nagyságúak voltak ezek a zászlók, amelyek azonban szín

¹¹⁴ Az utóbbira lásd ILLÉS 1916. 44., 1. jegyzet.

¹¹⁵ Takáts, 1917: MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel, fol. 176–179. (Csánki levélfogalmazványa Szász Károlyhoz, a Képviselőház alelnökéhez. 1917. márc. 15., Bp.), az iratjegyzékre: Uo. fol. 180–181; Bartoniek, 1919. jan.: MOL, Y 1, 11/1919. OL sz. (itt külön meg is jegyezték: „8. lapján a 10 zászló színes rajza”).

¹¹⁶ Ezt magától Csánkitól tudjuk: MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel, fol. 176–179.

¹¹⁷ Ezek hagyatékában a mai napig megtalálhatók. MPRKL, Takáts Sándor hagyatéka, Saját kéziratok, Fasc. 27: *Adatgyűjtés a magyar király- és királynékoronázások történetéhez 1563–1830, Koronázás 1618.*

¹¹⁸ BARTONIEK 1939/1987.

¹¹⁹ ILLÉS 1916. 44., 1. jegyzet.

¹²⁰ Uo. 43–45, ill. 45. (14. ábra a nagy titkospecsét tervének képével), ill. KUMOROVITZ 1965. 219–221.

dolgában nem alkalmazkodtak az 1618-iki mintához; minden zászlóhoz a címer alapszínének megfelelő más-más egyszínű selymet választottak. [... Az Erdélyével együtt már] tizenegy országzászló közül csak Magyarországnak zászlaja vált ki, amely alakra a legnagyobb volt. A magyar címer fölött a Szent Korona. Magyarország címeréül a régi koronázásokon mindig a kiscímer szerepelt, ezúttal a régi gyakorlattól eltérve a középcímet alkalmazták az 1868: XXX. törvénycikkre való tekintettel.”¹²¹

A *Koronázási album* leírása megfelelt a valóságnak. Bár elsőre szinte hihetetlennek tűnik, de az *utolsó* magyar királykoronázáson, 1916. december végén valóban az *eddig ismert legkorábbi*, 1618 nyári koronázási országzászló-ábrázolás szolgált mintául. Mégpedig ezúttal is a régi hagyományok továbbvitele jegyében, egy kiváló történész-levéltárosnak, Csánki Dezsőnek (1857–1933) köszönhetően. Csánki országos főlevéltárnokot ugyanis 1916. december 2-án Balogh Jenő magyar királyi igazságügy-miniszter felkérte, hogy vegyen részt a Jekelfalussy Zoltán belügyminiszteri tanácsos vezetésével létrejött Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottság munkájában.¹²² Bár a felkérés Csánki feladatait nem nevezte meg, a miniszter levelének borítékjára saját kézzel rájegyzett szavaival („zászlók s hitlevél”) ezt maga a középkorász akadémikus árulta el. Csánki 1916 decemberében azután nem csupán a koronázási hitlevél szövegét szerkesztette meg,¹²³ hanem a zászlók megtervezésében is döntő szerepet játszott. Noha eleinte bizonyos problémák adódtak, december 9-ére a koronázás ceremóniájának „főrendezőjével”, a Magyar Királyi Operaház és a Nemzeti Színház kormánybiztosával (1912–1918), Bánffy Miklóssal¹²⁴ is sikerült mindenben megállapodni. Az ügyet ekkor teljességgel Csánki „bölcs belátására” bízták, és 5000 koronát utaltak ki munkája segítésére.¹²⁵

A 17. századi ceremónia- és udvarmesterekkel ellentétben a történész-levéltáros nem a megelőző koronázás iratanyagát vagy a róla készült szép számú beszámolót, esetleg magukat a zászlókat kerestette elő. Pedig a nyomtatott „emlékkönyvek” egy részében könnyen megtalálhatta volna a zászlók részletesebb leírását is.¹²⁶ Ám mintának akár azokat az országzászlókat is tekinthette volna, melyek napjainkban is a budavári Mátyás-templomban láthatók, és amelyeket általában az 1867. évi koronázás országzászlainak vélnek.¹²⁷ Ám ő még feltehetően tudta, hogy ezeket nem Ferenc József szertartásán, hanem az 1896. évi

¹²¹ ÁBRÁNYI 1917. 84–86. Ezt a koronázás napján megjelent hírlapi tudósítás – amely Csánki címer-történeti tanulmányát (Csánki 1916.) is idézi – ugyancsak szépen megerősíti: „A mostani koronázásra készült zászlókat a II. Ferdinánd koronázásakor használt zászlók mintájára, Csánki Dezső országos főlevéltárosnak szakszerű útbaigazításával Sebestyén József festőművész tervezte aszerint, ahogy az Ordo Coronationis Ferdinandi secundi in regem Hungariae die [a nap kimaradt: 1.] Julii 1618 peractae című munkában leírva vannak...” *Az ország zászlói* 1916. 1.

¹²² MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel, fol. 169–170. (1916. dec. 2., Bp.) A Bizottság munkájára lásd részletesen MOL, K 148, 1917–1. tétel–71. alapszám, I–II. rész (548–549. cs.).

¹²³ MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel, fol. 171–172. (1916. decemberi levelezés a hitlevél szerkesztése ügyében).

¹²⁴ Tisztségére lásd MOL, K 20, Elnöki iratok, 8/1917 eln. sz. fol. 84, vö. saját emlékirataival: BÁNFFY Miklós: *Emlékeimből* (1922). *Huszonöt év* (1945). Kolozsvár 2001.² 23–44. (egy alkalommal a zászlóvivőket is említi, a régi hagyományoknak megfelelően még ekkor is a magyar herold előtt: uo. 40.)

¹²⁵ „Tegnap este a hitlevél ügyét Majovszkyval [ti. Majovszky Pállal, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium művészeti ügyek osztályának főnökével], a zászlók ügyét pedig Bánffyval rendbe hoztam. Mindannyian az igazságügyminiszter úrral és velem együtt azon a nézetben vagyunk, hogy mindkét ügy sikere csakis a Te szakavatott kezében van biztosítva. A közügy nagy érdeke volna tehát kockáztatva, ha nagybecsű közreműködésedet megvonnád. A hitlevél tervezetét a Miniszter úr is utólagosan elfogadta, és arra kér, hogy úgy ebben az ügyben, mind a zászlók ügyében teljesen függetlenül bölcs belátásod szerint a legnagyobb tisztességgel intézkedni kegyeskedjél [kiemelés P. G.]. A költségekre 5000 K. előleget már tegnap kiutaltványoztunk.” MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel, fol. 173–174. (Ismeretlen személy az Igazságügyi Minisztériumból Csánki Dezsőhöz, 1916. dec. 9., Bp.), ill. uo. fol. 175. (Jekelfalussy Zoltán Csánkihoz. 1916. dec. nap nélkül, Bp.)

¹²⁶ Egy kiváló példa: FALK – DUX 1867. 24.

¹²⁷ Még neves zászlótörténészünk is: KUMOROVITZ 1954. 44., 92. jegyzet. Az 1867. évi tizenegy zászló még egy koronázási érmen is látható GOHL Ödön: A magyar királyok koronázási érmei. *Numizmatikai Közöny* 16 (1917) Nr. 40.

millenniumi ünnepeken használták.¹²⁸ Ezt igazolja, hogy többől két-két példány maradt fenn, a régi hagyományokkal ellentétben rajtuk sem a koronázás dátumát, sem a megkoronázott uralkodó nevét – érthetően – nem találjuk, végül pedig Szlavónia 1867. évi koronázási zászlaja (természetesen az említett feliratokkal) eredetiben is fennmaradt a zágrábi Horvát Történeti Múzeumban.¹²⁹

Csánki egészen más utat választott. Mivel 1916 végén már három és fél évtizede az Országos Levéltár munkatársa volt, az ekkor „családias jellegű” intézményben vagy korábban Tagányitól, vagy utóbb Baranyaitól – legkésőbb az 1915. évi magyar államcím-tervezések idején¹³⁰ – bizonyosan értesült a különleges dokumentumról. Azt ugyanis – úgy tűnik – hivatalosan nem kerestette (a levéltár archívumában legalábbis nem maradt fenn erre vonatkozó „pro domo”-adat), a megtisztelő feladatot a miniszteri megbízatásnak megfelelően személyesen intézte el. Beosztottjaival egyszerűen előhozattatta II. Ferdinánd 1618. évi nevezetes ordóját. Majd ennek zászlóábrázolásai alapján azt az általa jól ismert, Kolozs megyei származású Köpeczi Sebestyén József heraldikus-címerfestőt (1878–1964) bízta meg a koronázási zászlók megfestésével, aki hosszabb erdélyi működés után Budapestre kerülve, 1915 óta az Országos Levéltár megbízott címerfestője volt, és aki az új (1915. évi) magyar államcímek tervezésében is kiemelt szerephez jutott.¹³¹

Az egykorú részletes leírások és fotók, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban fennmaradt három (a dalmát, a horvát és a szlavón) zászló¹³² alapján Köpeczi Sebestyén Csánki „szakszerű útbaigazításával” a rövid idő alatt gondos munkát végzett. Bár – mint láthattuk – a színek és a magyar zászló címere tekintetében nem mindenben követte a forrás zászlóképeit, összességében (a zászlók és a címerpajzsok alakjától a címerképekig) igyekezett ragaszkodni a főlevéltárnok által számára – 1618. évi forrásunk segítségével – nyújtott, háromszáz esztendővel korábbi hagyományokhoz. Így a koronázási zászlókkal 1916-ban valóban szinte „újjaéledt a magyar történelem”, amit még vivőik személye is elősegített. A tizenegy zászlóvivő többsége ugyanis ugyanazokból a familiákból (Andrássy, Batthyány, Erdődy, Esterházy, Károlyi, Keglevics) származott,¹³³ akik az 1608 utáni egy évszázadban is adtak ifjú arisztokratákat a politikai elitbeli hatalmuk szimbolizálására. S míg a festő Köpeczi Sebestyénnek az 5000 koronányi summából biztosan szép rész jutott, addig a koronázással kapcsolatban teljesített szolgálataiért Csánki 1917 elején magasabb állami kitüntetést, a Lipót Rend lovagkeresztjét kapta.¹³⁴ Utóbb pedig a koronázással kapcsolatban keletkezett, számára oly fontos iratokat egészen 1932. évi nyugdíjazásáig főigazgatói íróasztala egyik fiókjában tartotta.¹³⁵ Az viszont már a 20. századi magyar történelem szomorú fintora volt, hogy az évszázados hagyományokat megőrizni igyekvő 1916. évi magyar királykoronázás országzászlóinak erdélyi származású festője 1921-ben már az új román állam címerét tervezte Bukarestben, majd kapta meg érte 1922 júliusában a román uralkodótól, I. Ferdinándtól a Román Királyi Koronarend lovagkeresztjét.¹³⁶

¹²⁸ Miként erről „az ezredéves hódoló díszmenet” (1896. jún. 8.) kapcsán egy szemtanú beszámolt: „Most következett a tizenegy zászlót vivő főúr. [...] BUCSÁNSZKY Alajos Nagy Képes Naptára 1897. közönséges évre. Ötvenedik évfolyam. Budapest [1896] 15.

¹²⁹ BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 1996. 60, 91–92., Kat. 2.

¹³⁰ Ezekről történészként maga Csánki is részletesen értekezett: CSÁNKI 1916, vö. még BERTÉNYI 2003. 24, 76–77.

¹³¹ SAS 1987. 62. Ezt maga Csánki is külön említi: CSÁNKI 1916. 26–27.

¹³² Az ország zászlói 1916. 1–3; ÁBRÁNYI 1917. 78 és 98. oldali képek; MNM Textilgyűjtemény, ltsz. 57.7035 (dalmát), 50.7041 (horvát), 50.7029 (szlavón zászló).

¹³³ Az ország zászlói 1916. 3; ÁBRÁNYI 1917. 84.

¹³⁴ MOL K 20, 8/1917 eln. sz. (244. cs.) fol. 27–28. (142/1917 eln. sz. ide csatolva), fol. 38–39. (84/1917 eln. sz. ide csatolva), fol. 57–58. (52/1917 eln. sz. ide csatolva), vö. még: Csánki Dezső kitüntetése. Századok 51 (1917) 207.

¹³⁵ Innen kerültek be azután az Országos Levéltár archívumába: MOL, Y 1, 1044/1932 OL sz. 28. tétel: Károly király koronázásával kapcsolatban kelt levélváltás (1916–1917).

¹³⁶ SAS 1987. 62.

1916 decemberében tehát a Magyar Korona országait, azaz a középkorban valóban jelentős hatalomnak számító magyar állam dicső múltját megjelenítő országzászlók megfestésével Köpeczi Sebestyén József a 17. századi kassai festő (David Bröckl), a kiváló középkorász Csánki Dezső pedig 16. századi humanista történészelődjei (Gregoriánczy Pál, Oláh Miklós és Verancsics Antal) örökébe lépett. Bár tevékenységük, miként az egész 1916 végi koronázás, a hamarosan összeomló történeti Magyarország életében csupán az utolsó szalmaszál jelképes fellángolását jelentette, a hatalmi és művészeti reprezentáció területén mégis jól mutatta a 17. század elejétől megszilárdult hagyományörzés jelentőségét. S noha erre Csánki joggal lehetett büszke, az 1618. évi zászlóábrázolást ő sem tette közzé. Az 1950-es évek elején viszont Kumorovitz L. Bernát már nem találta meg azt az Országos Levéltárban.¹³⁷

Igy közel 400 esztendővel keletkezése után a kutatói szerencsének köszönhetően újra előkerült forrással, ezzel a kalandos történetű ajándékkal és a koronázási zászlók históriájának feltárásával kívántuk megajándékozni Galavics Gézát hetvenedik születésnapja alkalmából.

Függelék I.

Az országzászlók vivői a magyar királykoronázásokon (1490–1712)

1. táblázat¹³⁸

II. Ulászló koronázása – 1490. szeptember 19., Székesfehérvár	
a Magyar Királyság zászlaja („regale vexillum”)	Losonczy László tárnokmester

2. táblázat¹³⁹

II. Lajos koronázása – 1508. június 4., Székesfehérvár	
hét zászló („streifan”), talán Magyarország, Dalmácia és Horvátország, ill. Cseh- és Morvaország, Szilézia és Lausitz (vagy Szilézia és Lausitz helyett esetleg Bosznia és Szerbia) zászlaja	1. Pálóczy Mihály pohárnokmester, 2. Kanizsai György dalmát-horvát-szlavón bán, 3. Beriszló János szerb despota, 4. Báthory István budai várnagy, 5. Perényi Gábor kamarásmester, 6. Török Imre nándorfehérvári bán, 7. Héderváry Ferenc (kinevezett, de tisztébe sohasem lépett jajcai bán)

3. táblázat¹⁴⁰

I. Ferdinánd koronázása – 1527. november 3., Székesfehérvár	
az osztrák főhercegi zászló (Ausztria) mellett Magyarország, Csehország, Dalmácia és Horvátország zászlaja	öt magyar nagyúr

¹³⁷ „[...] egykorú rajzuk ma már nem található meg az Országos Levéltárban.” KUMOROVITZ 1954. 43.

¹³⁸ Forrás: BONFINI 1941. 196.

¹³⁹ Forrás: KIRÁLY János: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony 1890. 69., 1. jegyzet.

¹⁴⁰ Forrás: KOVACHICH 1790. 3. (latin beszámoló); *König Ferdinanden Zu Hungern vnnd Beheim...*, p. 8. (német nyelvű nyomtatvány): OSzK Röpl. 78, egy másik példánya a British Library gyűjteményében: <http://special-1.bl.uk/treasures/festivalbooks/pageview.aspx?strFest=0085&strPage=8> (letöltés ideje: 2010. január 31.). Köszönjük Gulyás Borbála kedvességét, aki felhívta figyelmünket az – OSzK App. H. 199. jelzetű, ugyancsak német nyelvű példánynál jóval részletesebb – eddig kevésbé használt röplapra.

4. táblázat¹⁴¹

I. Miksa koronázása – 1563. szeptember 8., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság	Báthory Miklós (O, D)	Báthory Miklós (H, I, L), Zay Ferenc (H, K), aki feltehetően a löveztető volt
2. Dalmácia	Zrínyi György (O, D)	Zrínyi György (H, I, L), Báthory Miklós (K)
3. Horvátország	Bánffy László ajtónállómester (O, D)	Bánffy László (I, K, L)
4. Szlavónia	Dobó István (O, D)	Dobó István (H, I, K, L)
5. Szerbia	Kerecsényi László (O, D)	Kerecsényi László (H, I, K, L)
6. Bosznia	Frangepán [Miklós] tržaci gróf (O, D)	Frangepán [Miklós] tržaci gróf (I, K, L), Choron János (H)
7. Bulgária	Török Ferenc (O), Keglevics Mátyás (D)	Keglevics Mátyás (I, K, L), Török Ferenc (H)

5. táblázat¹⁴²

I. Rudolf koronázása – 1572. szeptember 25., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság		Nádasdy Ferenc (Desc., H)
2. Dalmácia		Zrínyi Kristóf (Desc., H)
3. Horvátország		Báthory István (Desc., H)
4. Szlavónia		Balassi János (Desc.)
5. Bosznia		Révay Mihály (Desc., H)
6. Szerbia	Mágochy Gáspár (H)	Homonnai-Drugeth György (Desc., H)
7. Galícia		Forgách Simon (Desc., H)
8. Lodóméria		Várday Mihály (Desc., H)
9. Kumánia	Dobó Ferenc (H)	Perényi György (Desc., H)
10. Bulgária		Frangepán Ferenc tržaci gróf (Desc., H)

¹⁴¹ Források: O = „Opinio dominorum consiliariorum Hungaricorum circa distributionem officiorum tempore coronationis.” FIRNHABER, Friedrich: Die Krönung Kaiser Maximilian's II. zum Könige von Ungern 1563. Aus einer Handschrift der Wiener Hofbibliothek. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 22 (1860) 318–319 és *Die Krönungen Maximilians* 1990. 183; D = „Distributio officiorum in coronatione Hungarica serenissimi Romanorum et Bohemorum regis Maximiliani observanda.” MOL, I 45, ad 7/1563, fol. 63r; H = *Die Krönungen Maximilians* 1990. 183, 197. (Hans Habersack leírása); I = ISTHVANFI, Nicolaus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae 1622. 425. (Istvánffy Miklós); K = KRÍZKO Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok* 11 (1877) 1. sz., 38, 41. (körmöcbányai követek); L = *A korona kilenc évszázada* 1979. 187. (Liszthy János; KOVACHICH 1790. 19: az eredeti latin szöveg, ám hibás közléssel); ugyancsak hét zászlót említ: *Kurtze vnd Warhaffte beschreybung... Augspurg [1563.]* [OSzK App. H. 376.].

¹⁴² Források: Desc. = „*Descriptio coronationis...*” KOVACHICH 1790. 33; H = LIETZMANN, Hilda: Quellen zur ungarischen Krönung Rudolfs II. im Jahre 1572. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 42 (1992) 94–95. (Wolf Unverzagtnek, a Birodalmi Udvari Kancellária titkárának német nyelvű beszámolója, amelyet Ludwig Haberstock, Albert bajor herceg titkára és bécsi ágense másolt le és küldött meg Münchenbe); ugyancsak tíz zászlót említ: *Le solennissime Feste... Fiorenza 1572.* [OSzK App. H. 453.]

6. táblázat¹⁴³

II. Mátyás koronázása – 1608. november 19., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság (1622–1636: Sempstén)	Zrínyi Miklós	Thurzó Szaniszló Zrínyi Miklós helyén
2. Dalmácia	Török István	Török István
3. Horvátország	Homonnai-Drugeth György	Homonnai-Drugeth György
4. Szlavónia	Erdődy Kristóf	Erdődy Kristóf
5. Bosznia	Dóczy András	Dóczy András
6. Szerbia	Révay Péter	Révay Péter
7. Galícia	Széchy György	Széchy György
8. Lodóméria	Pálffy István	Pálffy István
9. Kumánia	Thurzó Szaniszló	Thurzó Miklós testvére (Szaniszló) helyén
10. Bulgária	Nádasdy Tamás	Nádasdy Tamás

7. táblázat¹⁴⁴

II. Ferdinánd koronázása – 1618. július 1., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság (ma Fraknón)	Esterházy Miklós	Esterházy Miklós
2. Dalmácia	Nádasdy Pál	Nádasdy Pál
3. Horvátország	Széchy György	Széchy György
4. Szlavónia	Erdődy Kristóf	Erdődy Kristóf
5. Bosznia	Thurzó Imre	Thurzó Imre
6. Szerbia	Zrínyi György	Zrínyi György
7. Galícia	Bánffy Kristóf	Bánffy Kristóf
8. Lodóméria	Rákóczi Zsigmond	Rákóczi Zsigmond
9. Kumánia	Illésházy Gáspár	Illésházy Gáspár
10. Bulgária ¹⁴⁵ (1626-ig Nagykarolyban)	Károlyi Mihály	Károlyi Mihály

¹⁴³ Források: (a) zászló: lásd a 75. jegyzet forrásadatait; (b) javasolt személy: MOL, N 114, Köt. 16. fol. 55–56; MOL, I 45, 1608, fol. 340 és KOVACHICH 1790. 54–55; (c) zászlóvivő: OSzK, Kt., Fol. Germ. 1116. fol. 24 és KOVACHICH 1790. 63.

¹⁴⁴ Források: (a) zászló: EP, Schatzkammer, K 709; (b) javasolt személy: MOL, A 95, 1618, fol. 5v–6r és KOVACHICH 1790. 72; (c) zászlóvivő: KOVACHICH 1790. 81. (Révay Péter leírása).

¹⁴⁵ GÉRESI Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. Oklevelek és levelezések 1600–1700.* Budapest 1887. 220., Nr. CXVI.

8. táblázat¹⁴⁶

III. Ferdinánd koronázása – 1625. december 8., Sopron		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság	Bosnyák Tamás	Bosnyák Tamás („ <i>principale stendardo</i> ”)
2. Dalmácia	Pálffy Pál	Pálffy Pál
3. Horvátország	Osztroics István	Osztroics István
4. Szlavónia	Rákóczi Pál	Rákóczi Pál
5. Bosznia	Forgách Miklós	Forgách Miklós
6. Szerbia	Esterházy Dániel	Esterházy Dániel
7. Galícia	Draskovich Miklós	Draskovich Miklós
8. Lodoméria	Forgách Péter	Forgách Péter
9. Kumánia	Esterházy Pál	Esterházy Pál
10. Bulgária	Sennyey Sándor	Sennyey Sándor

9. táblázat¹⁴⁷

IV. Ferdinánd koronázása – 1647. június 16., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság	Erdődy Gábor	
2. Dalmácia	Barkóczy László	
3. Horvátország (ma Fraknón)	Esterházy László	Esterházy László
4. Szlavónia	Pálffy Miklós	
5. Bosznia	Czobor Bálint	
6. Szerbia	Forgách László	
7. Galícia	Széchy Dénes	
8. Lodoméria	Illésházy Gábor	
9. Kumánia	Forgách Ferenc	
10. Bulgária	Forgách István	

¹⁴⁶ Források: (b) javasolt személy: OSzK, Kt. Fol. Lat. 3497. fol. 3. és KOVACHICH 1790. 89–90; (c) zászlóvivő: MÜLLER 1860. 282–283.

¹⁴⁷ Források: (a) zászló: EP, Schatzkammer, K 691; (b) javasolt személy: OSzK, Kt. Fol. Germ. 1116. fol. 73.

10. táblázat¹⁴⁸

I. Lipót koronázása – 1655. június 27., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság	Barkóczy László	Barkóczy László
2. Dalmácia	Serényi Pál	Serényi Pál
3. Horvátország	Balassi Imre	Balassi Imre
4. Szlavónia	Csáky Ferenc	Csáky Ferenc
5. Bosznia	Rákóczi László	Rákóczi László
6. Szerbia (ma Fraknón)	Esterházy Pál	Esterházy Pál
7. Galícia	Batthyány Kristóf	Batthyány Kristóf
8. Lodoméria	Draskovics Miklós	Draskovics Miklós
9. Kumánia	Lippay János	Lippay János
10. Bulgária	Barkóczy Ferenc	Barkóczy Ferenc

11. táblázat¹⁴⁹

I. József koronázása – 1687. december 9., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság		Esterházy János [győri vicegenerális]
2. Dalmácia		Károlyi László [szatmári kapitány]
3. Horvátország		Keglevics Miklós
4. Szlavónia		Jakusics Imre
5. Bosznia		Nádasdy Tamás
6. Szerbia		Adam von Kollonitsch
7. Galícia		ifj. Bercsényi Miklós
8. Lodoméria		Koháry Farkas
9. Kumánia		Forgách Simon ¹⁵⁰
10. Bulgária		ifj. Kéry Ferenc

12. táblázat¹⁵⁰

III. Károly koronázása – 1712. május 22., Pozsony		
Zászló	A zászló vitelére javasolt személy	A zászlót valóban vivő személy
1. Magyar Királyság	Nádasdy Tamás	Nádasdy Tamás
2. Dalmácia	ifj. Erdődy György	ifj. Erdődy György
3. Horvátország	id. Esterházy József	id. Esterházy József
4. Szlavónia	ifj. Esterházy Ferenc	ifj. Esterházy Ferenc
5. Bosznia	Batthyány Zsigmond	Batthyány Zsigmond
6. Szerbia	Andrássy Péter	Andrássy Péter (báró)
7. Galícia	ifj. Pálffy János	ifj. Pálffy János
8. Lodoméria	Csikulini János	Csikulini János
9. Kumánia	Esterházy Péter	Esterházy Péter
10. Bulgária	Berényi György	Berényi György (báró)

¹⁴⁸ Források: (a) zászló: EP, Schatzkammer, K 681; (b) javasolt személy: MOL, I 45, fol. 451r és ÖStA, HHStA, ÄZA, Kart. 5. Nr. 6. fol. 19 és fol. 28; (c) zászlóvivő: ÖStA, HHStA, ZA, Prot. Bd. 1. pp. 514–515 és ÖStA, HHStA, ÄZA, Kart. 5. Nr. 6. fol. 3 és fol. 11.

¹⁴⁹ Forrás: ÖStA, HHStA, ZA, Prot. Bd. 4. fol. 253, ill. Index fol. 25–26.

¹⁵⁰ Források: (a) javasolt személy: KOVACHICH 1790. 144; (b) zászlóvivő: ÖStA, HHStA, ZA Prot. Bd. 7. fol. 139.

Függelék II.

A koronázási országzászlók egykorú elnevezései,
szín- és anyagmegjelölései

13. táblázat¹⁵¹

A koronázási országzászlók egykorú elnevezései		
magyar elnevezés (1608 k.)	Magyar elnevezés (1790/92)	Latin elnevezés (1572/1608)
Magyarország zászlója	Magyarország zászlója	<i>vexillum Hungariae</i>
Felső-Horvátország zászlója	Dalmácia zászlója	<i>vexillum Dalmatiae</i>
Alsó-Horvátország zászlója	Horvátország zászlója	<i>vexillum Croatiae</i>
Tótország zászlója	Tótország zászlója	<i>vexillum Sclavoniae</i>
Bosznaország zászlója	Ráma zászlója	<i>vexillum Ramae / vexillum Ramae, aliter Bosniae, seu Rasciae</i>
Rácország zászlója	Szervia zászlója	<i>vexillum Serviae / vexillum Serviae seu aliter veteri nomine Mysiae Inferioris</i>
Halicsország zászlója	Galícia zászlója	<i>vexillum Galiciae</i>
Oroszország zászlója	Lodoméria zászlója	<i>vexillum Lodomeriae</i>
Kunország zászlója	Kumánia vagy Kunország zászlója	<i>vexillum Cumaniae</i>
Bulgárország zászlója	Bulgária zászlója	<i>vexillum Bulgariae</i>

14. táblázat¹⁵²

A koronázási országzászlók egykorú szín- és anyagmegjelölései		
Ország	Magyar színmegjelölés (1618)	Magyar szín- és anyagmegjelölés (1790/92)
Magyar Királyság	<i>fejér</i>	<i>fejér, arany virágos selyem</i>
Dalmácia	<i>lak</i>	<i>meggy színű, virágos tafota</i>
Horvátország	<i>sárga</i>	<i>tüdő színű, virágos tafota</i>
Szlavónia	<i>zöld pázsitos</i>	<i>setét zöld, virágos tafota</i>
Bosznia	<i>kék</i>	<i>világos kék, virágos tafota</i>
Szerbia	<i>sáfránysárga</i>	<i>citrom színű, virágos tafota</i>
Galícia	<i>lak</i>	<i>setét veres, virágos tafota</i>
Lodoméria	<i>hajsínű</i>	<i>viola színű, virágos tafota</i>
Kumánia	<i>zöld</i>	<i>almaszínű zöld, virágos tafota</i>
Bulgária	<i>[vörös]</i>	<i>setét veres, virágos tafota</i>

Rövidítve hivatkozott irodalom

Az ország zászlói 1916

N.n.: Az ország zászlói. *Budapesti Hírlap* 36. évf. (1916. december 30.) 362. sz. 1–3.

A korona kilenc évszázada 1979

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk. KATONA Tamás. (=Bibliotheca Historica) Budapest 1979.

ÁBRÁNYI 1917

ÁBRÁNYI EMIL et al.: *Koronázási Album.* Budapest 1917.

BENDA—FÜGEDI 1979

BENDA Kálmán—FÜGEDI Erik: *A magyar korona regénye.* Budapest 1979.

BERTÉNYI 2003

BERTÉNYI Iván: *Magyar címertan.* Budapest 2003.

¹⁵¹ Források: (a) 1608: MOL, F 9, Cista 1. Fasc. 4. Nr. 4; (b) 1790/92: DECSY 1792. 71–75; (c) 1572–1608: KOVACHICH 1790. 33. (1572), 54–55. (1608)

¹⁵² Források: (a) 1618: MOL, A 95, 1618, fol. 22r; (b) 1790/92: DECSY 1792. 71–75.

- BERTÉNYI 2008 BERTÉNYI Iván: I. Mátyás király címerváltozatai. *Levéltári Közlemények* 79 (2008) 77–100.
- BONFINI 1941 BONFINI, Antonius de: *Rerum Ungaricarum Decades*. Ed. FÖGEL, [József]—IVÁNYI, B[éla]—JUHÁSZ, L[ászló]. IV/1. (=Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Saeculum XV.) Budapest 1941 [1945].
- BÓNIS 1981 BÓNIS György: *Révay Péter*. (=Irodalomtörténeti füzetek, 104.) Budapest 1981.
- BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 1996 BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, Jelena: *Zastave kroz stoljeća. Zbirka zastava i zastavnih vrpca Hrvatskog povijesnog muzeja*. (=Katalog muzejskih zbirki, 27.) Zagreb 1996.
- BUZÁSI 2007 BUZÁSI Enikő: Aktualitás és történeti hagyomány a 17. század végén. A Mátyás-kultusz a Batthyányak családi reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő* 56 (2007) 1. sz., 115–138.
- CSÁNKI 1916 CSÁNKI Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok* 50 (1916) 1–27.
- DECSY 1792 DECSY Sámuel: *A' magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyakkal históriája*. Bécs 1792. [Reprint: Budapest 2003.]
- Die Krönungen Maximilians* 1990 *Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack*. Hg. EDELMAYER, Friedrich et al. (=Fontes Rerum Austriacarum I, Scriptores, 13.) Wien 1990.
- Die Kunst am Hofe Rudolfs* 1990 *Die Kunst am Hofe Rudolfs II*. Hg. von Fučíková, Eliška—Bukovinská, Bekeť—MUCHKA, Ivan, Hanau 1990.²
- Európa színpadán* 2009 *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest 2009.
- FALK—DUX 1867 FALK Miksa—DUX Adolf: *Koronázási emlékkönyv. 1867. Junius 8. Pest* [1867.]
- GALAVICS 1986 GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest 1986.
- GARAS 1953 GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. (=Magyarországi barokk festészet, I.) Budapest 1953.
- HANZELOVÁ 1993 HANZELOVÁ, Zuzana: *Bratislavské korunováčie na grafických listoch zo zbierok GMB*. Bratislava 1993.
- HLINKA 1966 HLINKA, Jozef: *Bratislavské korunovačné medaily a žetóny*. (=Fontes Historického odboru Slovenského národného múzea v Bratislave) Bratislava 1966.
- HOLČIK 1986/2005 HOLČIK, Štefan: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. Bratislava 1986. [Bratislava 2005.⁴ jav. kiad.]
- HUSZÁR 1973 HUSZÁR Lajos: *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebbi időktől 1850-ig. Történeti értek 2. Újkor (1526–1657)*. Budapest 1973.
- ILLÉS 1916 ILLÉS József: *A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve*. (=Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV/6.) Budapest 1916.
- IVÁNYI 1989 IVÁNYI (JANCSIK) Ede: *A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei*. Pest 1869. [Reprint BERTÉNYI Iván utószavával, Budapest 1989.]
- JESSENIUS 1609 JESSENIUS a Jessen, Johan[nes]: *Regis Vngariae, Matthiae II. coronatio*. Vienna 1609. [OSzK, App. H. 705/1.]
- KALMÁR 1971 KALMÁR János: *Régi magyar fegyverek*. Budapest 1971.
- KOVACHICH 1790 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habsburgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt*. Pestini 1790.

- KUMOROVITZ 1954 KUMOROVITZ L[jos] Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja, I–II. *Hadtörténelmi Közlemények Új folyam* 1 (1954) 3–4. sz., 18–60. és 3 (1956) 1. sz., 77–119.
- KUMOROVITZ 1965 KUMOROVITZ L[jos] Bernát: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. *Levéltári Közlemények* 36 (1965) 1. sz., 209–224.
- Magyar hadtört. emlékek 1896 *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon.* Szerk. SZENDREI János. Budapest 1896.
- Mátyás király öröksége 2008 *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század), I–II.* (Kiáll. kat. MNG Budapest) Szerk. MIKÓ Árpád—VERŐ Mária. (=A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2008/3–4.) Budapest 2008.
- PAAS I–IX. 1985–2007 PAAS, John Roger: *The German Political Broadsheet 1600–1700.* I–IX. (1600–1670) Wiesbaden 1985–2007.
- PÁLFFY 2004 PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138 (2004) 5. sz., 1005–1101.
- PÁLFFY 2005 PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* 47 (2005) 3–4. sz., 241–275.
- PÁLFFY 2008a PÁLFFY Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk. KRÁSZ Lilla—OBORNI Teréz. Budapest 2008. 489–503.
- PÁLFFY 2008b PÁLFFY, Géza: Kaiserbegräbnisse in der Habsburgermonarchie – Königskrönungen in Ungarn. Ungarische Herrschaftssymbole in der Herrschaftsrepräsentation der Habsburger im 16. Jahrhundert. *Frühneuzeit-Info* 19 (2008) Nr. 1. 41–66.
- PÁLFFY 2010 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (=História könyvtár: Monográfiák, 27.) Budapest 2010.
- POSSE 1912 POSSE, Otto: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806,* III. 1493–1711. Dresden 1912.
- Reneszancia 2009 *Reneszancia. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Katalóg výstavy. Slovenská národná galéria v Bratislave 17. december 2009–28. marec 2010.* Ed. LUDIKOVÁ, Zuzana. Bratislava 2009.
- RÓZSA 1959 RÓZSA György: Frans Luyckx und György Szelepcsényi. *Acta Historiae Artium* 6 (1959) 1–2. sz., 233–238.
- SAS 1987 SAS PÉTER: Román címer—magyar kéztől, 1921. *História* 9 (1987) 5–6. sz., 62.
- SZALAY–SALAMON I–III. 1863–1870 SZALAY László—SALAMON Ferenc: *Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I–III.* Pest 1863–1870.
- SZÁNTAI 1996 SZÁNTAI Lajos: *Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei, I–II.* Budapest 1996.
- SZATHMÁRY 1987 SZATHMÁRY Tibor: *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600.* Fusignano 1987.
- TESZELSZKY 2009 TESZELSZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* Szerk. CZIBERE Mária. (=Historia Pro Futuro) Pannonhalma 2009.
- TOMA 2007 TOMA Katalin: Nádasdy III. Ferenc országbírói kinevezése. Adalékok az 1655. évi országgyűlés történetéhez. In *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára.* CD-ROM. Szerk. ERDÉLYI Gabriella—TUSOR Péter. Budapest 2007. 111–125.
- Történelem—kép 2000 *Történelem—kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.* (Kiáll. kat. MNG Budapest) Szerk. MIKÓ Árpád—SINKÓ Katalin. (=A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3.) Budapest 2000.

- VAJAY 1973 VAJAY, Szabolcs de: Das „Archiregnum Hungaricum“ und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters. In *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy*. Hg. von FARKAS, Josef Gerhard. Wiesbaden 1973. 647–667.
- VÁRALLJAI CSOCSÁNY 2005 VÁRALLJAI CSOCSÁNY Jenő: *A magyar monarchia és az európai reneszánsz*. Pomáz 2005.
- VAYER 1937 VAYER Lajos, ifj.: Szelepcsényi György, a művész. In *Emlék-könyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. 1937. május 27. Budapest 1937. 643–663.
- VISKOLCZ 2007 VISKOLCZ Noémi: II. Mátyás magyar királlyá koronázásának egy metszetes ábrázolása 1608-ból. In *Kultúra—művészet—társadalom a globalizálódó világban. A kultúráközvetítés elmélete és gyakorlata c. 2006. március 6–8. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai*. Szerk. T. Kiss Tamás. Szeged 2007. 155–158.
- VISKOLCZ 2009 VISKOLCZ Noémi: Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. *Művészettörténeti Értesítő* 58 (2009) 2. sz., 245–269.
- ZSÁMBÉKY 2009 ZSÁMBÉKY Monika: Adatok egy újabb koronás képről. *Művészettörténeti Értesítő* 58 (2009) 2. sz., 315–320.

GÉZA PÁLFFY

Die Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen im 16. und 17. Jahrhundert

Zusammenfassung

Die Studie stellt ein bisher fast völlig unbekanntes Thema, die Geschichte der anlässlich der ungarischen Königskrönungen mitgeführten Landesfahnen, dar, und zwar von der Krönung Władysławs II. Jagiełło (1490–1516) in Stuhlweißenburg (ung. Székesfehérvár) 1490 bis zur Krönung Karls IV. von Habsburg (1916–1918) Ende 1916 in Budapest. Dies geschieht unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklungsprozesse der Krönungsfahnen im 16. und 17. Jahrhundert. Die bisherige Forschung hat dieses Quellenmaterial fast vollständig vernachlässigt, obwohl die Erschließung der Geschichte der Krönungsfahnen nicht nur die Politik- und Zeremonie-, sondern besonders auch die Kunstgeschichte bereichert. Die auf den Fahnen vorkommenden Wappen helfen nämlich bei der Festlegung der Datierung und der ikonographischen Vorbilder von vielen frühneuzeitlichen Kunstwerken (Gemälde, Landkarten, Königsporträts, Herrschersiegel, Wappenbriefe, Kalender, Thesenblätter, Funeralwappen, Krönungsmünzen usw.). Schließlich trägt die interdisziplinäre Aufarbeitung des Themas auch zur gründlicheren Kenntnis der Geschichte der ungarischen staatlichen bzw. nationalen Symbole bei.

Obwohl zu den Ländern der Stephanskronen seit dem Ende des 13. Jahrhunderts effektiv oder als Anspruchstitel im Laufe der Jahrhunderte neun und später zehn Länder gehörten (1: Ungarn, 2: Dalmatien, 3: Kroatien, 4: Rama, d.h. Bosnien, 5: Serbien, 6: Galizien, 7: Lodomerien, 8: Kumanien, 9: Bulgarien, schließlich ab den 1540-er Jahren 10: Slawonien), wurde anlässlich der Krönung Władysławs II. Jagiełło 1490 in Stuhlweißenburg nur die Fahne des Königreiches Ungarn mitgeführt (Tab. 1). Anlässlich der Zeremonie Ferdinands I. von Habsburg (1526–1564) im November 1527 stieg diese Zahl auf fünf (Tab. 3) und bei der Krönung des Erzherzogs Maximilian (ung. König 1564–1576) im September 1563 in Pressburg auf sieben (Tab. 4). Schließlich bekamen alle zehn Länder der ungarischen Königstitulatur Kaiser Rudolfs II. von Habsburg (als ung. König Rudolf I. 1576–1608) anlässlich seiner Krönung am 25. September 1572 ebenfalls in Pressburg ihre eigenen Fahnen (Tab. 5). Damals traten in der Geschichte Ungarns erstmals vollzählig alle Wappen der Länder der Stephanskronen auf – und zwar auf Krönungsfahnen! Diese Vorgangsweise wurde bis 1916 beibehalten, als Karl IV. als letzter ungarischer König in der Burg Ofen (ung. Buda) gekrönt wurde.

Die sukzessive „Fahnenvermehrung“ im 16. Jahrhundert hatte mehrere Gründe. Einerseits spiegelt sie jenen Prozess wider, dessen Resultat im ausgehenden Mittelalter europaweit eine immer wichtigere Rolle der Wappen in der Macht- und Kunstrepräsentation mit sich brachte. Dies zeigen eindrücklich der zerstörte Wappenturm des Königs und Kaisers Sigismund von Luxemburg (1387–1437) in Ofen, die Wappen in den berühmten Corvinen des Matthias Corvinus (1458–1490), die Wappenwand Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) in Wiener Neustadt und der Wappenturm Kaiser Maximilians I. (1493–1519) in Innsbruck. Andererseits waren für die „Fahnenerschaffung“ auch die im Königreich Ungarn eingetretenen grundlegenden Veränderungen von entscheidender Bedeutung, vor allem der Verlust ansehnlicher Teile des Landes an das Osmanische Reich. Die ungarische politische Elite und die Führer des Wiener Kaiserhofes konnten so die großen Gebietsverluste Ungarns zumindest symbolisch aufwiegen. Als gut 40% des Territoriums des Reiches der Stephanskronen unter osmanische Besatzung geriet, versuchten die ungarischen Stände diese Tatsache mit Hilfe

von Zeremonien sowie mit Macht- und Kunstrepräsentation herunterzuspielen. Diese Bestrebungen deckten sich aber auch mit den Interessen der Habsburgerdynastie. Für die ausländischen Teilnehmer der ungarischen Königskrönungen zeigten nämlich die zehn Landesfahnen besonders eindrucklich, dass nach 1526 die werdende mitteleuropäische Habsburgermonarchie in der Tat um ein altes, „kleineres Reich“, nämlich um das Reich der Stephanskrone, erweitert wurde. Die Fahnen spielten aber auch aus der Sicht der Selbstrepräsentation der ungarischen weltlichen Elite eine beachtliche Rolle. Dies zeigt sich deutlich daran, dass die Mehrheit der Fahnenträger ständig aus den Reihen führender ungarischer Aristokratenfamilien kam. Die 87 Fahnenträger der neun zwischen 1563 und 1712 abgehaltenen Königskrönungen (*Tab. 4–12*) stammten zum Beispiel überwiegend aus den Familien Esterházy (9 Personen), Forgách (7), Nádasdy (5), Erdódy (4), Pálffy (4), Rákóczi (3), Zrínyi (3), Thurzó (3), Széchy (3) und Barkóczy (3).

Diese Studie publiziert erstmals – mit einer ausführlichen Analyse – die früheste Darstellung der zehn Krönungsfahnen (*Abb. 2–3*), bekannt von der Pressburger Krönungszeremonie Ferdinands II. (1619–1637) am 1. Juli 1618, sowie auch deren Pläne im Entwurfexemplar (*Abb. 4*). Der Wert dieser Darstellung wird durch mehrere Faktoren zusätzlich erhöht. Einerseits ist sie gut 175 Jahre älter als die bisher früheste bekannte gedruckte Darstellung der zehn Krönungsfahnen (*Abb. 1*), erschienen im Jahr 1792. Sie zeigt jene Fahnen, die anlässlich der Krönung Leopolds II. (1790–1792) am 15. November 1790 gebraucht wurden. Andererseits blieb die Fahne des Königreiches Ungarn in der Darstellung von 1618 auch im Original erhalten, weil ihr Träger, der spätere Palatin Nikolaus Esterházy (1625–1645), die Fahne – nach damaligem Gebrauch – nach Hause mitnehmen durfte und in seiner Sammlung in der Burg Forchtenstein (ung. Fraknó) sorgfältig aufbewahrte (*Abb. 6*). Über den ungarischen Wappen der gemalten Fahne ist außerdem eine noch nie publizierte, qualitativ hochstehende Abbildung der Heiligen Krone Ungarns zu sehen (*Abb. 7*). Schließlich benutzte man auch drei Jahrhunderte später die Fahnenabbildung aus 1618 zur Herstellung der Krönungsfahnen für die Zeremonie Karls IV. Ende 1916. Dabei spielte in erster Linie der traditionsbewusste Archivar und hervorragende Mittelalterforscher Dezső Csánki (1857–1933), damals Direktor des Ungarischen Staatsarchivs, eine bedeutende Rolle. Er war es nämlich, der die unpublizierte, aber zu unterschiedlichen Wappenentwürfen des 18. und 19. Jahrhunderts öfter verwendete Quelle kannte und auf dieser Basis im Dezember 1916 die neuen Krönungsfahnen durch den bekannten Heraldiker und Wappenmaler Sebestyén József Köpeczi (1878–1964) erstellen und malen ließ.

Schließlich macht diese Studie darauf aufmerksam, dass bei den zehn auf den Krönungsfahnen ersichtlichen Landeswappen verschiedene Varianten existierten. Der Grund liegt in erster Linie darin, dass Mitte des 16. Jahrhunderts die Wappen von Slawonien und Bulgarien in der Umgebung des Wiener Kaiserhofes einmal verwechselt und dann später unterschiedlich korrigiert wurden. Dieser eigenartige „Fehler“ ist sehr behilflich bei der Bestimmung der ikonographischen Vorbilder von Wappen etlicher Kunstwerke des 16. bis 18. Jahrhunderts. Aufgrund der uns heute zur Verfügung stehenden Daten dienen nämlich in erster Linie die in den österreichischen Erbländern und im Heiligen Römischen Reich herausgegebenen Wappenbücher als Vorbilder für Maler, Kupferstecher und Kartographen. Das ungarische Doppelsiegel (lat. *sigillum duplex*) hingegen, auf der Grundlage seiner Wappen, dürfte den Entwerfern von Krönungsmünzen unentbehrliche Vorbilder geliefert haben. Die Krönungsfahnen ihrerseits dienten als Muster für die von den ungarischen Ständen und Magnaten bestellten Darstellungen der Heiligen Krone mit Wappen der Länder der Stephanskrone sowie für Abbildungen der Wappen auf ungarischen Königsporträts.